ADVIES 13/01 | April 2013

SER

Make it in the Netherlands!

SOCIAAL-ECONOMISCHE RAAD

ADVIES 13/01 | 2013

SER

Make it in the Netherlands!

Advies over binding van buitenlandse studenten aan Nederland

UITGEBRACHT AAN DE MINISTER VAN ONDERWIJS, CULTUUR EN WETENSCHAPPEN

NR.1 - APRIL 2013

SOCIAAL-ECONOMISCHE RAAD

Sociaal-Economische Raad

De Sociaal-Economische Raad (SER) adviseert het kabinet en het parlement over de hoofdlijnen van het te voeren sociaal en economisch beleid en over belangrijke wetgeving op sociaal-economisch terrein. Daarnaast heeft de SER bestuurlijke taken met betrekking tot de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (PBO), waaronder het toezicht op de product- en bedrijfschappen. Ook is de SER betrokken bij de uitvoering van enkele wetten.

De SER is in 1950 ingesteld bij de Wet op de bedrijfsorganisatie (Wbo). Zitting in de SER hebben vertegenwoordigers van ondernemers en van werknemers, en kroonleden (onafhankelijke deskundigen). De raad is een onafhankelijk orgaan dat door het gezamenlijke Nederlandse bedrijfsleven wordt gefinancierd.

De SER wordt bij de uitvoering van zijn functies bijgestaan door een aantal vaste en tijdelijke commissies. Enkele vaste commissies zijn onder bepaalde voorwaarden ook zelfstandig werkzaam.

Op www.ser.nl vindt u actuele informatie over de samenstelling en de werkzaamheden van de SER en zijn commissies. Ook alle circa 1000 adviezen die sinds 1950 zijn verschenen, zijn daar op te zoeken. Adviezen van de laatste jaren zijn bovendien in gedrukte vorm verkrijgbaar.
Het SERmagazine brengt maandelijks nieuws en achtergrondinformatie over de SER, de overlegeconomie en belangrijke sociaal-economische ontwikkelingen.

Inhoudsopgave

Advies

1 Inleiding

1.1 Adviesaanvraag

In dit advies formuleert de SER voorstellen om buitenlandse studenten die in Nederland hoger onderwijs volgen, na afloop van hun studie (tijdelijk) te behouden voor de Nederlandse arbeidsmarkt. Hij brengt dit advies uit naar aanleiding van de adviesaanvraag van 4 december 2012 van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCW)[1]. Daarin geeft het kabinet aan "de meerwaarde van internationalisering optimaal te willen benutten voor de arbeidsmarkt en voor het hoger onderwijs en onderzoek door de binding van internationaal talent aan Nederland te versterken". Het baseert zich daarbij op een onderzoek van het CPB naar de veronderstelde baten van internationalisering in het hoger onderwijs[2]. Uit het CPB-onderzoek komt als algemene conclusie naar voren dat het aannemelijk is dat de huidige internationale studentenstromen bijdragen aan de welvaart in Nederland en een positief effect hebben op de overheidsfinanciën[3].

De economische effecten van internationalisering

Het CPB brengt verschillende (positieve) effecten in kaart, waaronder:

- Een internationale markt voor hoger onderwijs: meer keuze voor studenten leidt tot een betere match tussen studenten en instellingen, concurrentie tussen instellingen kan leiden tot hogere kwaliteit; ook kan versterkte concurrentie via specialisatie en een grotere variëteit in het opleidingsaanbod bijdragen aan de welvaart.
- Internationale samenstelling van de studentenpopulaties: dit leidt tot beter ontwikkelde interculturele vaardigheden en daarmee tot een hogere productiviteit,en via creatie van internationale netwerken tot betere internationale handelsrelaties; en positieve grensoverschrijdende neveneffecten (spillovers van landenspecifieke kennis) voor de kenniseconomie.

1 Brief van de minister van OC&W aan de voorzitter van de SER, d.d. 4 december 2012, betreffende een adviesaanvraag binding van internationaal talent. De adviesaanvraag is opgenomen in bijlage 1.
2 Aanleiding was een beleidsbrief d.d. 23 december 2011 met Kamerstuknummer 33 000 VIII nr. 158 waarin de toenmalige Minister van OCW enkele aanscherpingen van het beleid gaf inzake internationale mobiliteit in het hoger onderwijs.
3 CPB (2012) *De economische effecten van internationalisering in het hoger onderwijs.*

- Een hogere onderwijskwaliteit in het hoger onderwijs: er zijn aanwijzingen dat buitenlandse studenten beter presteren dan de gemiddelde Nederlandse student. Hoewel niet bekend is wat de kwaliteit is van de Nederlandse studenten die in het buitenland studeren, is het goed denkbaar dat de kwaliteit van de buitenlandse studenten in Nederland positieve spillovers met zich meebrengt.

Hoewel de – door het CPB waarschijnlijk geachte – positieve effecten op de welvaart zich niet laten kwantificeren, heeft het CPB onder een aantal aannames wel een schatting gemaakt van de effecten op de overheidsfinanciën. Uitgaand van een geschatte lange termijn blijfkans van 19 procent (zo blijkt uit een studie van Bijwaard uit 2010*), resulteert een jaarlijks positief effect op de overheidsfinanciën van ongeveer 740 miljoen euro. Dit betreft het effect bij de huidige studentenstromen van en naar Nederland ten opzichte van een situatie waarin geen studentmobiliteit plaatsvindt.

* Bijwaard, G.E. (2010) Immigrant migration dynamics model for the Netherlands, *Journal of Population Economics 23* - nr. 4, pp. 1213-1247.

CPB (2012) *De economische effecten van internationalisering*.

Het kabinet vraagt de SER in het bijzonder in te gaan op de volgende deelvragen:
- Welke arbeidsmarktsectoren hebben de meeste behoefte aan internationaal talent uit het hoger onderwijs?
- Wat kunnen bedrijven, onderwijsinstellingen en overheden concreet doen om internationaal talent uit het hoger onderwijs aan Nederland te binden?

De SER is verzocht om uiterlijk in maart 2013 zijn advies uit te brengen.

1.2 Voorbereiding advies

Het advies is voorbereid door de SER-commissie Arbeidsmarkt- en Onderwijsvraagstukken[4]. Naast de gebruikelijke literatuurstudie heeft de commissie de volgende werkwijzen benut[5]:
- Bilaterale gesprekken van het secretariaat met een groot aantal betrokken organisaties (experts, studentenorganisaties, universiteiten, hogescholen, koepels onderwijsinstellingen, andere adviesorganen, Nuffic e.d.).

4 De samenstelling van de commissie is opgenomen in bijlage 3.
5 Bijlage 2 bevat een overzicht van geraadpleegde mensen en organisaties.

- Hoorzitting met gemeenten, onderwijsinstellingen en werkgevers uit de regio's Eindhoven (Brainport) en Amsterdam.
- Kenniscafé met buitenlandse studenten en alumni, waarin aan drie thematafels onder andere is gesproken over knelpunten en suggesties voor verbeteringen.
- Online enquête op de SER-website, waaraan circa 500 buitenlandse studenten hebben deelgenomen.

De inbreng vanuit deze gesprekken en enquête heeft de commissie als zeer inspirerend en waardevol ervaren en zij heeft deze betrokken bij de analyse en bij de opstelling van dit advies.

De analyse die is gemaakt ten behoeve van dit advies is tezamen met andere achtergrondstukken te raadplegen op de website van de SER (www.ser.nl).

De raad heeft dit advies vastgesteld in zijn openbare vergadering van 19 april 2013. Het verslag van deze openbare vergadering is te vinden op de website van de raad.

1.3 Context en toelichting gehanteerde begrippen

Het vraagstuk van de binding van buitenlandse studenten aan Nederland kan gezien worden tegen de achtergrond van een toenemende internationalisering die zich voordoet op veel terreinen. In bedrijven en organisaties[6] en op de arbeidsmarkt spelen arbeids- en kennismigratie een steeds grotere rol. In het hoger onderwijs streeft men naar een open internationale onderwijsruimte.

Het werven en binden van buitenlandse studenten aan Nederland is een aspect van dat streven naar internationalisering in het hoger onderwijs. Daarnaast gaan Nederlandse studenten ook naar het buitenland (18.000 ofwel bijna 3 procent)[7]. Deze laatstgenoemde vorm van internationalisering in het hoger onderwijs blijft in dit advies verder buiten beschouwing, maar heeft zeker ook voordelen voor Nederland (waaronder het opdoen van contacten en ervaring in het buitenland). In Nederland is sprake van een *netto-instroom*, doordat meer buitenlandse studenten hier

---

6 Met organisaties bedoelt de commissie maatschappelijke organisaties, non-profit- en overheidsorganisaties.

7 Nuffic (2012) *Mobiliteit in beeld 2012,* p. 36 e.v. De cijfers hebben betrekking op studiejaar 2008-2009. Van deze studenten worden ruim 8000 in het buitenland gefinancierd (meenemen studiefinanciering). Van de Nederlandse (ouderejaars) studenten volgt ongeveer 19 procent een deel van de studie in het buitenland (studiepuntmobiliteit: stage, een of meer vakken), p. 49 e.v.

komen studeren dan dat er Nederlandse studenten voor hun studie naar het buitenland gaan[8].

Enkele begrippen

Buitenlandse studenten zijn alle niet-Nederlandse studenten vanuit zowel de EER (Europese Economische Ruimte) als daarbuiten, die voltijd of deeltijd ingeschreven zijn aan een geaccrediteerde instelling voor hoger onderwijs in Nederland[9]. In het advies gaat primair de aandacht uit naar studenten die hier een (bachelor- of master)diploma komen halen, de zogenaamde *diplomastudenten*. Sterker dan voor *uitwisselingsstudenten* die slechts één of een paar studieonderdelen in Nederland komen volgen (ook wel studiepuntenmobiliteit genoemd) speelt voor diplomastudenten de vraag of ze in Nederland willen blijven. Uitwisselingsstudenten zijn op zich een potentieel relevante doelgroep voor binding, omdat zij mogelijk na hun kennismaking met Nederland op termijn tot terugkeer zijn te verleiden. Omdat het advies zich echter met name richt op de binding van buitenlandse studenten die hier nog verblijven, wordt deze groep uitwisselingsstudenten echter niet in de beschouwing betrokken.

Onder *binding* van buitenlandse studenten verstaat de raad het al dan niet tijdelijk behouden van deze studenten voor de Nederlandse arbeidsmarkt, dan wel Nederlandse bedrijven en organisaties. Dat betekent dat buitenlandse afgestudeerden blijven werken in Nederlandse bedrijven (in Nederland of bij een buitenlandse vestiging), organisaties, universiteiten of onderzoeksinstituten of zich hier als zelfstandige of ondernemer vestigen. Buitenlandse studenten kunnen ook als potentiële buitenlandse afnemers van Nederlandse bedrijven en organisaties een bijdrage leveren aan de Nederlandse economie. Deze groep blijft in dit advies echter buiten beschouwing.
De raad neemt voor het proces van binding de vier fasen van komen, studeren, blijven en na vertrek in ogenschouw.

1.4 SER over belang buitenlands talent in eerdere adviezen

In diverse adviezen heeft de raad zich positief uitgelaten over het belang van buitenlands talent en daarbij verschillende aspecten van kennismigratie en binding van buitenlandse studenten belicht (zie kader).

8 Op basis van OECD-gegevens schat het CPB dat jaarlijks ongeveer 5700 Nederlandse studenten in het buitenland gaan studeren, terwijl er 20.700 buitenlandse studenten instromen (cijfers Nuffic).
9 De raad sluit nauw aan bij de door OCW en Nuffic gehanteerde terminologie. Voor voor- en nadelen van deze definitie, zie de op de SER-website gepubliceerde *Analyse binding van buitenlandse studenten aan Nederland.* De cijfers in analyse en advies hebben betrekking op het bekostigde hoger onderwijs.

Belang van buitenlands talent voor NL in diverse SER-adviezen

In het advies *Arbeidsmigratiebeleid* (2007) drong de raad aan op minder beperkende en meer uitnodigende regelingen voor (afgestudeerde) buitenlandse studenten, passend bij een globaliserende wereld en ter bevordering van kennismigratie[*]. Hij gaf daarbij aan dat een uitnodigend migratiebeleid voor kenniswerkers gepaard moet gaan met beleid, zowel van de overheid en van het bedrijfsleven, dat gericht is op het ten volle benutten van het in Nederland aanwezige talent[**].

In zijn advies *Europa 2020* (2009) waarschuwde de SER dat Europees toptalent onvoldoende wordt benut, dat studenten en toponderzoekers steeds vaker kiezen voor Amerikaanse universiteiten en dat te weinig toptalent uit derde landen naar Europese universiteiten komt[***]. Volgens de raad komt dat onder meer doordat Europese hogeronderwijsinstellingen door de huidige nationale inrichting van het hoger onderwijs te veel op elkaar lijken. Er is te weinig sprake van differentiatie, specialisatie en excellentie. Daarom achtte de raad het van belang dat de EU meer aandacht gaat schenken aan de positie van hogeronderwijsinstellingen als onderdeel van de post-Lissabon-agenda. Aandachtspunten daarbij zijn onder meer het bevorderen van studentenmobiliteit door het vergroten van beurzenprogramma's en het bevorderen van een duidelijke classificatie van hoger onderwijsinstellingen.
In het advies *Strategische agenda hoger onderwijs* (2011) benadrukte de raad dat buitenlandse studenten die na afloop van hun studie in Nederland blijven, de verwachte krapte op de arbeidsmarkt in specifieke sectoren helpen verminderen[****]. Hij beval aan te bezien welke factoren het voor buitenlandse studenten aantrekkelijker maken om na het afstuderen in Nederland te blijven.
In het advies *Verschuivende economische machtsverhoudingen* (2012) gaf de raad aan positief te staan ten opzichte van het uitgangspunt van het kabinet dat Nederland aantrekkelijk moet blijven voor hoogopgeleide migranten[*****]. Universiteiten ondervinden echter problemen om specialisten van buiten de EU voor langlopende onderzoeksprogramma's aan te trekken. Hiermee boet Nederland aan aantrekkelijkheid voor buitenlandse kennismigranten in. Verder is het van belang dat ook kennis-

* SER (2007) Advies *Arbeidsmigratiebeleid,* publicatienr. 2007/02, p. 106. De zoekperiode is inmiddels verlengd tot een jaar (het 'zoekjaar') en gedurende dat jaar is arbeid vrij.
** De raad doelt daar met name op de onderbenutting van allochtoon talent en op de hoger opgeleide vluchtelingen die in ons land aanwezig zijn; zie pp. 100 en 101.
*** SER (2009) Advies *Europa 2020: de nieuwe Lissabon-strategie*, publicatienr. 2009/04, pp. 75-77.
**** SER (2011) Advies *Strategische Agenda Hoger Onderwijs en Wetenschap*, publicatienr. 2011/07.
***** SER (2012) Advies *Verschuivende economische machtsverhoudingen*, publicatienr. 2012/04, pp. 103-104.

migranten te werk worden gesteld volgens de cao die eventueel in de sector en van toepassing is dat er wordt toegezien op strikte naleving hiervan.
In dit advies ging de raad overigens ook uitgebreid in op het vergroten van de internationale mobiliteit van Nederlandse studenten.

1.5 Opbouw advies

Na dit inleidende hoofdstuk vervolgt de raad dit advies in de volgende hoofdstukken met zijn visie op binding van buitenlandse studenten aan Nederland. Hij baseert zich daarbij op een uitgebreide analyse van diverse aspecten van binding, waarvoor hij verwijst naar de SER-website.
In hoofdstuk 2 gaat hij in op de voordelen van binding; in hoofdstuk 3 komt de behoefte aan buitenlandse studenten op de arbeidsmarkt aan de orde (beantwoording eerste adviesvraag). Hoofdstuk 4 gaat in op de mogelijkheden om via een meer gerichte aanpak tot een effectievere binding te komen. Hoofdstuk 5 sluit af met een overzicht van wat bedrijven en organisaties, onderwijsinstellingen en overheden daaraan kunnen bijdragen (beantwoording tweede adviesvraag).

2 Komst en binding buitenlandse studenten bieden belangrijke voordelen

De raad acht het in beginsel wenselijk om binding van buitenlandse studenten te bevorderen. Binding van buitenlandse studenten aan Nederland, na afloop van hun studie, heeft volgens hem aanzienlijk meer voor- dan nadelen. Die voordelen gelden niet alleen voor Nederland als geheel, maar ook voor Nederlandse bedrijven en organisaties, de onderwijs- en onderzoeksinstellingen en studenten zelf.

2.1 Welvaartsgroei

De komst van buitenlandse studenten dient volgens de raad de *welvaartsgroei* in Nederland in het algemeen (zie Analyse, par. 3.1). Nederland verwerft daarmee hoogopgeleide, ambitieuze en ondernemende talenten die – als ze in Nederland blijven – de productiviteitsgroei en innovatiekracht van de Nederlandse economie kunnen versterken. Zo kunnen buitenlandse studenten die (tijdelijk) in Nederland blijven werken de basis vormen voor hoogwaardige internationale kennisnetwerken die zowel in Nederland als in het land van herkomst van de studenten wortelen. Deze netwerken maken het mogelijk dat kennis mondiaal stroomt en circuleert en dat nieuwe, innovatieve groeipolen ontstaan[1]. Een kwantitatief voordeel van internationalisering van het hoger onderwijs is, zo stelt de raad vast, de netto-opbrengst daarvan voor de overheid van ongeveer 740 miljoen per jaar[2].

2.2 Hogere onderwijs- en onderzoekskwaliteit

Verder onderkent de raad dat voor onderwijsinstellingen de instroom van buitenlandse studenten van goede kwaliteit via ‘peer group effecten’ zorgt voor een *hogere onderwijskwaliteit* (zie Analyse, par. 3.2). Een ‘international classroom’ zorgt ervoor dat Nederlandse studenten internationale competenties verwerven en alvast leren samenwerken in een internationale omgeving. Dat laatste is bijvoorbeeld voor studenten economie en bedrijfskunde van groot belang voor hun verdere loopbaan. Voor buitenlandse studenten kan studeren in Nederland een eerste stap zijn op weg

1 SER (2012) Advies *Verschuivende economische machtsverhoudingen.*

2 CPB (2012) *De economische effecten van internationalisering in het hoger onderwijs.* Dit is het saldo van 991 miljoen euro aan nettobaten (over de levensloop) van instromende EER en niet-EER studenten en 251 miljoen euro aan nettokosten (over de levensloop) van uitstromende Nederlandse studenten naar het buitenland. Het bedrag van 740 miljoen euro per jaar betreft het effect ten opzichte van een situatie zonder studentenmobiliteit, uitgaande van een blijfpercentage van 19 procent (p. 3).

naar een internationale carrière of hun in elk geval een betere arbeidspositie bieden bij terugkeer in het land van herkomst.

Verder kan profilering en excellentie van Nederlandse universiteiten de internationale status van deze instellingen verhogen. Dat vergemakkelijkt het aantrekken van specifiek talent uit het buitenland voor toponderzoek op bepaalde wetenschapsterreinen of R&D banen in bedrijven. Mogelijk hebben onderwijsinstellingen ook een financieel voordeel aan de komst van niet-EER-studenten als het betaalde (hogere) instellingscollegegeld meer dan kostendekkend is[3].

2.3 Voordelen voor arbeidsmarkt en bedrijven

Voor de raad is verder van belang dat buitenlandse afgestudeerden Nederlandse bedrijven en organisaties een mogelijkheid bieden om *vacatures* op te vullen daar waar zich tekorten voordoen of een expliciet internationaal profiel wenselijk is. Dit maakt in de huidige arbeidsmarktsituatie vooral buitenlandse studenten met een bètatechnologische opleiding interessant, omdat er veel behoefte is aan deze specifieke groep. In het volgende hoofdstuk gaat de raad – in antwoord op de eerste adviesvraag – dieper in op de relatie tussen binding en tekorten op de arbeidsmarkt.

Verder merkt de raad op dat Nederland door de aanwezigheid van onderwijsinstellingen met een ‘international classroom’ en een hoogwaardige, internationale kennisinfrastructuur aantrekkelijker wordt als vestigingsplaats voor internationale bedrijven. Daarnaast kunnen buitenlandse afgestudeerden die werkzaam zijn in Nederlandse exportgerichte bedrijven, meer inzicht geven in specifieke kenmerken van buitenlandse afzetmarkten en daarmee de handelsrelaties tussen Nederland en hun land van herkomst versterken. Ze kunnen ook als ‘ambassadeur’ optreden voor Nederland en Nederlandse bedrijven en/of een potentiële afnemer worden van Nederlandse bedrijven en organisaties.

2.4 Naast grote voordelen ook twee risico’s

De raad realiseert zich ten eerste dat het (tijdelijk) binden van buitenlandse studenten aan de Nederlandse arbeidsmarkt het risico van *verdringing* van Nederlandse stu-

3 Het instellingscollegegeld wordt niet door de overheid, maar door de onderwijsinstelling zelf bepaald. Instellingscollegegeld kan per onderwijsinstelling verschillen en binnen een instelling ook per opleiding en groep studenten. Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) geeft hier geen richtlijnen voor, behalve dan dat het instellingscollegegeld nooit lager mag zijn dan het wettelijk collegegeld. Er zijn instellingen die het instellingscollegegeld gelijk stellen aan het wettelijk collegegeld en instellingen die een hoger bedrag vragen.

denten mee kan brengen (zie Analyse par. 3.4.1), zeker als de werkloosheid onder hoger opgeleide jongeren oploopt, zoals in 2012 het geval was[4]. Dit risico geldt niet waar een tekort is aan personeel met een specifieke opleiding. Daar staat volgens de raad echter tegenover dat buitenlandse afgestudeerden de concurrentiekracht van Nederlandse bedrijven kunnen versterken, wat weer kan leiden tot toename van de werkgelegenheid.

De raad schat op basis van zijn analyse het tweede risico van *braindrain* van ontwikkelingslanden door (tijdelijke) migratie van hun hoger opgeleiden naar Nederland niet hoog in (zie Analyse, par. 3.4.2). In deze landen kan de mogelijkheid tot migratie voor hoger opgeleiden juist een sterke prikkel vormen om extra te investeren in onderwijs, met als resultaat een 'braingain' aldaar.

2.5 Voordelen van binding versterken

Gezien de grote positieve effecten van binding van buitenlandse studenten aan Nederland pleit de raad voor verdergaande inspanningen van alle betrokken actoren om zowel de werving als de binding van deze studenten zo optimaal mogelijk te maken. Op basis van zijn analyse (zie Analyse, hoofdstuk 4) constateert hij dat zich in de huidige situatie diverse knelpunten voordoen waardoor voordelen niet voldoende tot uiting komen of worden benut.

Vanuit een sociaal-economisch perspectief ziet de raad kansen in het meer strategisch vergroten van de instroom en het verhogen van het bindingspercentage van buitenlandse studenten. Behalve om meer strategische werving en binding en het wegnemen van tal van vaak praktische belemmeringen gaat het vooral om het creeren van een aantrekkelijk klimaat voor buitenlandse studenten, waarin zij zich welkom voelen en excellente studenten zich voelen uitgedaagd. Deze benadering werkt de raad in de volgende hoofdstukken verder uit, nadat hij in hoofdstuk 3 eerst is ingegaan op de vraag van de minister van OCW waar binnen bedrijven en organisaties behoefte bestaat aan internationaal talent.
De raad beseft dat al veel activiteiten in gang zijn gezet om het voor buitenlandse studenten aantrekkelijker te maken om na hun studie in Nederland te blijven. Agentschap NL heeft op verzoek van het ministerie van OCW een gedegen overzicht

4 Het aantal hoogopgeleide werkzoekende jongeren verdubbelde in 2012 ten opzichte van 2011 tot 8000. In totaal was eind december 2012 11 procent van de werkloze jongeren hoogopgeleid. Dit blijkt uit de *Basiscijfers Jeugd* van de stichting Samenwerking Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB) in samenwerking met UWV. Zie: *Werkzoekende jongere is steeds hoger opgeleid,* persbericht van 04-03-2013 op www.s-bb.nl/.

opgesteld van bestaande initiatieven en praktijken[5]. De raad tracht in zijn aanbevelingen zo veel mogelijk aan te sluiten bij bestaande initiatieven en praktijken.

5 Agentschap NL (2013) *Binding van buitenlandse studenten aan de arbeidsmarkt in Nederland.*

3 Arbeidsmarktbehoefte aan internationaal talent uit het hoger onderwijs

De minister van OCW vraagt de SER in de adviesaanvraag aan te geven welke arbeidsmarktsectoren de meeste behoefte hebben aan internationaal talent uit het hoger onderwijs.

3.1 Onvoorspelbaarheid toekomstige werkgelegenheids-ontwikkeling

De raad is in zijn analyse uitgebreid ingegaan op de vraag van de minister welke arbeidsmarktsectoren de meeste behoefte hebben aan buitenlandse afgestudeerden in het hoger onderwijs (zie Analyse, par. 3.3.2). Naar aanleiding van die analyse kan hij over verwachte tekorten alleen kwalitatieve, indicatieve uitspraken doen. Dat hangt samen met onzekerheden waarmee ontwikkelingen zoals vergrijzing, technologisering en globalisering gepaard gaan. Harde kwantitatieve uitspraken over de toekomstige werkgelegenheidsontwikkeling zijn daarmee niet goed mogelijk. Dit geldt zeker naarmate het moment in de toekomst verder weg ligt. Ook heeft in de meeste sectoren een groot deel van het personeel een niet-sectorspecifiek beroep en zijn tekorten vooral geconcentreerd op heel specifieke deelmarkten. Voor hoger opgeleiden in het algemeen verwacht de raad, in navolging van onder meer het ROA (2011), een goede arbeidsmarktpositie, met een vervangingsvraag die iets onder het gemiddelde ligt en een uitbreidingsvraag die hoger is dan het gemiddelde[1].

3.2 Arbeidsmarktbehoefte concentreert zich bij bedrijven met internationale omgeving en daar waar zich tekorten voordoen

Bedrijven met internationale omgeving en/of moeilijk te vervullen vacatures

De raad constateert dat de behoefte aan afgestudeerde buitenlandse studenten op de Nederlandse arbeidsmarkt zich vooral voordoet bij bedrijven en instellingen waar sprake is van een *internationale omgeving* (zoals multinationals, creatieve industrie, R&D, onderzoek, export, toerisme, high-techindustrie). Daarnaast zullen bedrijven en instellingen die hun *vacatures moeilijk vervuld* krijgen eerder geneigd

1 ROA (2011) *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2016.*

zijn te kijken naar buitenlandse afgestudeerden. Voor de bètatechnische, medische en lerarenopleidingen zijn in 2016 personeelstekorten te voorzien, zo stelt het ROA.

Roep om meer bètatechnologisch hoger opgeleiden

De verwachte omvang van het toekomstige tekort aan bètatechnici mag dan onzeker zijn, het huidige tekort aan mensen met een dergelijke opleiding is een feit (zie Analyse, par. 3.3.3). De raad constateert dan ook dat er in Nederland een manifeste roep is om meer bètatechnologisch hoger opgeleiden. In een moderne economie zijn bètatechnologisch opgeleiden van groot belang omdat zij kunnen zorgen voor meer welvaartswinst. Bèta's en technici vervullen een sleutelrol bij het ontwikkelen en toepassen van innovatie en uiteindelijk in de economische groei en welvaart[2]. Er zijn dan ook diverse plannen ontwikkeld of in de maak om die tekorten aan te pakken, bijvoorbeeld het *Masterplan Bèta & Technologie* en het *Techniekpact* (zie kader). Het Masterplan is opgesteld door de negen topsectoren en het bouwt voort op en verbindt de *Human Capital Agenda's* (HCA's) die de sectoren hebben opgesteld in het kader van het topsectorenbeleid.

Plannen voor aanpak bètatekort: Masterplan Bèta & Technologie en Techniekpact

De negen topsectoren hebben met het oog op het tekort aan bètatechnologisch opgeleiden in februari 2012 een *Masterplan Bèta en Technologie (MB&T)* opgesteld dat de jaarlijkse instroom van bètatechnologische afgestudeerden sterk moet vergroten. Economische groei en ontwikkeling van de Nederlandse topsectoren is alleen mogelijk met voldoende afgestudeerden aan bètatechnologische opleidingen: '4 op de 10' studenten is de ambitie. In 2011 volgde 25 procent van alle studenten een bèta/technologische opleiding (in het gehele spectrum van (v)mbo, hbo en wo); in 2025 moet dit volgens het MB&T 40 procent zijn.

In het MB&T zijn de activiteiten benoemd die de negen topsectoren samen willen aanpakken om de 'vijver' van bèta- en technisch geschoolde mensen kwantitatief en kwalitatief voldoende groot te maken.
Het *Masterplan* bouwt voort op en verbindt de 'Human Capital Agenda's' (HCA's) die de sectoren hebben opgesteld in het kader van het topsectorenbeleid.

2 SEO (2013) *Technici: mobiel en toch honkvast.*

De vierde pijler van het Masterplan is getiteld 'Vergroot het internationaal perspectief op de arbeidsmarkt'. Daar staat gesteld dat de internationale arbeidsmarkt aanvullende mogelijkheden biedt om de kwaliteit en kwantiteit van de beroepsbevolking te versterken, wat kan door het aantrekken van kenniswerkers (studenten, promovendi) en het uitwisselen van talent op het internationale vlak. Het behoud van afgestudeerde buitenlandse studenten voor de Nederlandse arbeidsmarkt is daarbij expliciet genoemd.

Minister Kamp van Economische Zaken deelt de zorg van de topsectoren en kondigde in december 2012 aan dat hij met werkgevers, de vakbeweging en het onderwijs een zogenaamd *Techniekpact* wil sluiten: concrete afspraken om het tekort aan technisch personeel tegen te gaan.

Eind januari 2013 was het tekort aan technici al zo groot dat vijf grotere Brabantse toeleveringsbedrijven overwogen voor uitbreiding uit te wijken naar het buitenland. Het argument is dat het werven van mensen voor 'engineering' en ontwikkeling elders, zoals in de VS, veel sneller gaat.

Bron: Masterplan Bèta en Technologie (2012) *Naar 4 op de 10: meer technologietalent voor Nederland;* nieuwsbericht 17-12-2012, www.rijksoverheid.nl; Gebrek aan ingenieurs drijft hightech-bedrijven over de grens, *Financieel Dagblad* 25-01-2013.

In hoeverre buitenlandse studenten daadwerkelijk een bijdrage kunnen leveren aan het oplossen van huidige en toekomstige tekorten zal echter mede afhankelijk zijn van de desbetreffende bedrijven en instellingen. Een gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal is bijvoorbeeld een veel voorkomend struikelblok, waardoor buitenlandse afgestudeerden lastig aan werk komen. Mede daardoor zullen zij minder snel in aanmerking komen voor banen in zorg en onderwijs dan in bijvoorbeeld de techniek of het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek.

4 Strategie voor een meer arbeidsmarkt-gerelateerde instroom en binding

Het belang van innovatie en productiviteit voor de Nederlandse economie onderstreept volgens de raad de urgentie van voldoende aanbod van (top)talent en vraagt om een consistent en gericht beleid om talent te ontwikkelen en te behouden, zoals bijvoorbeeld de human capital agenda's voor de topsectoren. Binding van buitenlandse studenten kan zeker bijdragen aan het realiseren van voldoende aanbod van (top)talent, maar dan zal wel een veel duidelijker relatie gelegd moeten worden met arbeidsmarkttekorten. Om dit te realiseren is het in de eerste plaats nodig de instroom te vergroten, met name voor opleidingen gerelateerd aan arbeidsmarkttekorten. In de tweede plaats is een verhoging van het bindingspercentage van studenten met dergelijke opleidingen noodzakelijk.

De raad gaat in dit hoofdstuk in op deze strategie. In het volgende hoofdstuk geeft hij aanbevelingen over de wijze waarop hieraan uitwerking gegeven kan worden door bedrijven en organisaties, onderwijsinstellingen en overheden.

4.1 Stap 1: Vergroot instroom buitenlandse studenten, met name voor opleidingen gerelateerd aan arbeidsmarkttekorten

Onder invloed van de toenemende internationalisering neemt de competitie tussen landen toe, ook als het gaat om het werven van talent. Daarom heeft de raad gekeken naar kenmerken van de Nederlandse instroom en deze vergeleken met andere landen (zie Analyse, par. 2.2 en 2.3).

Enkele kenmerken van de instroom van buitenlandse studenten in Nederland

- Dominantie van buurlanden, met name Duitse studenten (44,6 procent) die over het algemeen geen intentie hebben om in Nederland te blijven.
- Circa twee derde komt uit de Europese Unie / European Free Trade Association (EY/EFTA), ongeveer een derde van daarbuiten (relatief veel uit China).*
- Verdeling over hoger beroepsonderwijs en academisch onderwijs is ongeveer gelijk.

* Nuffic (2012) *Mobiliteit in beeld.*

- Een minderheid komt voor een bèta- of techniekopleiding, de rest kiest overwegendvoor economie of gedrag & maatschappij: in het wo kiest ongeveer één op de vijf voor techniek of natuurwetenschappen, bijna de helft economie of gedrag & maatschappij; in het hbo kiest één op de tien voor techniek en bijna drie kwart voor economie, taal & cultuur of gedrag & maatschappij[**].
- Andere landen zoals Zweden (51,7 procent) Finland (42,9 procent), Duitsland (37,9 procent en Denemarken (35,6 procent) trekken verhoudingsgewijs (veel) meer bèta- en techniekstudenten dan Nederland, waar ruim 7 procent een bèta- of techniekstudie volgt[***].

** Van de Nederlandse studenten is dat respectievelijk 17 en 14 procent. Zie tabel *Hoger onderwijs: ingeschrevenen naar studierichting 2011/2012,* CBS Statline 11-04-2013.
*** OECD (2012) *Education at a glance,* p. 375.

Achterblijvende positie, lage instroom, veelal alfa- en gammastudenten

De raad concludeert op basis van de beschikbare cijfers (zie bovenstaand kader en Analyse, par. 2.4 en 2.5) dat Nederland met circa 56.000 buitenlandse diplomastudenten in 2011-2012 slechts een kleine speler is op de mondiale studentenmarkt (1,2 procent kiest voor Nederland[1]). Bovendien komt ongeveer de helft van de buitenlandse studenten uit buurlanden, in het bijzonder Duitsland. De Duitse studenten doen in hoofdzaak bacheloropleidingen bij onderwijsinstellingen in Oost-Nederland en keren dan terug naar hun eigen land[2]. Onderwijsinstellingen in de grensregio's hebben dan ook de hoogste aantallen studenten uit het buitenland. Vergeleken met Frankrijk, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Zweden is Nederland het minst populaire studieland[3] en het Nederlandse instroompercentage ligt volgens OECD-cijfers met 7,2 procent iets onder het Europees gemiddelde[4].

Niet alleen trekt Nederland minder buitenlandse studenten dan andere landen, de binnenkomende studenten volgen ook andere studierichtingen. Bijna de helft van de buitenlandse studenten in Nederland kiest voor sociale wetenschappen, bedrijfskunde en rechten[5]. Alleen voor Australië en Luxemburg ligt dit percentage hoger. Daarentegen is het percentage buitenlandse studenten dat in Nederland een bèta-

1 OECD (2012) *Education at a glance,* p. 364. De meeste studenten trekken naar de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, gevolgd door Australië, Duitsland en Frankrijk.
2 Trendbureau Overijssel (2013) *Economisch verkeer tussen Nederland en Duitsland: Is de nationale grens slechts een historisch intermezzo?*
3 MPG/Sachverständigenrat Deutscher Stiftungen für Integration und Migration (2012) *Mobile Talent?*
4 Nuffic (2012) *Mobiliteit in beeld 2012,* p. 77 en grafiek 54.
5 Daarin speelt mee dat de vele Duitse studenten die Nederland trekt in het hbo, voor een breed scala aan opleidingen kiezen behalve voor techniek en in het wo vooral instromen bij opleidingen economie/bedrijfskunde en gedrag en maatschappij. Trendbureau Overijssel (2013) *Economisch verkeer tussen Nederland en Duitsland,* p. 22.

of techniekstudie volgt juist erg laag (7 procent) in vergelijking tot bijvoorbeeld Zweden (51.7 procent, Finland 42.9 procent of Duitsland 37.9 procent).
Ook is het percentage buitenlandse (master) studenten en promovendi dat plannen heeft om te blijven in Nederland lager dan in de vier genoemde landen (zie Analyse, par. 2.5.1).

Extra en gerichte inspanningen nodig

De raad pleit gezien het voorgaande voor *extra* en *gerichte* inspanningen om de instroom van buitenlandse studenten te vergroten, met name voor studenten uit andere dan de buurlanden en voor opleidingen die gerelateerd zijn aan arbeidsmarkttekorten in Nederland.

Extra inspanningen bij de werving acht de raad gerechtvaardigd gezien het feit dat Nederland ten opzichte van andere landen achterblijft (zie Analyse, par. 3.5.1) en verder achterop dreigt te raken omdat andere landen volop bezig zijn zich te profileren op de internationale kennismarkt door opleidingen te bieden die hoog scoren op internationale ‘rankings’. Ruim de helft van de buitenlandse studenten komt nu uit buurlanden en velen van hen hebben van meet af aan geen intentie in Nederland te blijven. De aanwezigheid van grote aantallen Duitse studenten in Nederlandse onderwijsinstellingen beoordeelt de raad op zichzelf genomen niet negatief. Wel is van belang dat de kwaliteit van onderwijs gegarandeerd blijft en de opleidingen voldoende gerelateerd zijn aan de handel met Duitsland en opleiden voor bedrijven aan beide zijden van de grens. Naar zijn mening heeft het Ministerie van OCW inmiddels afdoende maatregelen getroffen om de kwaliteit van het onderwijs – waar nodig – te bewaken[6].

Gerichte inspanningen bij de werving zijn nodig om de uiteindelijke kansen op binding te vergroten. De kans om werk te vinden na de studie is daarvoor een doorslaggevende factor. Dat maakt het volgens de raad noodzakelijk om naast de extra inspanningen ten behoeve van een generieke verhoging van de instroom ook specifieke accenten te plaatsen in de wervingsfase. Zo kan worden gezorgd voor een betere aansluiting tussen de buitenlandse studenten die naar Nederland komen en de huidige en verwachte behoeften op de Nederlandse arbeidsmarkt.

Pluspunten van Nederland versterken

Aanknopingspunten voor het (gericht) vergroten van de instroom ziet de raad in het versterken en beter benutten van de positieve punten van Nederland. Daarvoor

6 Tweede Kamer (2011-2012) *Brief kosten en baten van internationalisering in het hoger onderwijs,* 31 288 nr. 290.

zijn onder meer de sterktes van het Nederlandse hoger onderwijs in te zetten. De kwaliteit van het Nederlandse onderwijs, het aanbod van Engelstalige opleidingen en de reputatie van de Nederlandse universiteiten en hogescholen vormen namelijk blijkens de gemaakte analyse belangrijke redenen voor buitenlandse studenten om voor studie naar Nederland te komen. Ook internationale topbedrijven hebben aantrekkingskracht op buitenlandse studenten: die bieden studenten interessant werk (zie de uitkomsten van de SER-internetenquête, Analyse, par. 2.5.1, tabel 7).

4.2 Stap 2: Verhoog bindingspercentage van buitenlandse afgestudeerden met opleidingen gerelateerd aan arbeidsmarkttekorten

Flink potentieel beschikbaar voor binding

De raad constateert op basis van zijn analyse in de eerste plaats een discrepantie tussen de wens van veel buitenlandse studenten om in Nederland te blijven en de werkelijkheid waarin feitelijk een relatief beperkt percentage na de studie blijft. Er is zodoende nog een flink potentieel aan buitenlandse studenten dat tot (tijdelijk) blijven kan worden verleid (zie kader).

Blijven na de studie: discrepantie tussen wens en werkelijkheid

Veel buitenlandse studenten hebben de wens om na hun afstuderen in Nederland te blijven om er te werken. De mogelijkheden daartoe zijn verschillend voor EER- en niet-EER-afgestudeerden: de laatsten hebben (behalve tijdens het zogenaamde 'zoekjaar') een tewerkstellingsvergunning nodig, EER-studenten niet. De noodzaak van een dergelijke vergunning beïnvloedt de mogelijkheid om (langere tijd) te blijven negatief.

Er zijn aanwijzingen dat tweederde* tot driekwart** deel van de buitenlandse studenten wel in Nederland zou willen blijven. Factoren die van invloed zijn op het plan om te blijven, zijn: werkgelegenheidskansen en de wens om internationale werkervaring op te doen. Bèta- en technologiestudenten willen vaker blijven dan studenten met een andere studierichting***.

Feitelijk blijven er minder studenten: rond de 20 procent van de buitenlandse studenten blijft permanent in Nederland****. De cijfers zijn hoger als het gaat om

* MPG (2012) *Mobile talent?,* p. 5.
** SER-internetenquête.
*** MPG (2012) *Mobile talent?,* p. 5.
**** CPB (2012) *De economische effecten van internationalisering in het hoger onderwijs.*

tijdelijk blijven (een paar jaar) en verschillen verder voor specifieke populaties studenten. Zo blijkt uit een studie onder niet-EER-masterstudenten en promovendi een blijfpercentage in Nederland van 27 procent*.

* OECD (2012) *Education at a glance.*

Slechte aansluiting buitenlandse studenten op arbeidsmarktbehoefte Nederland

Dat brengt de raad op een tweede discrepantie. Willen blijven is niet voldoende om te kunnen blijven. Zoals hiervoor al opgemerkt is, zijn de mogelijkheden om in Nederland aan het werk te komen van doorslaggevende betekenis voor de binding van buitenlandse studenten aan Nederland.

De raad constateert dan ook een discrepantie tussen de huidige behoeften op de arbeidsmarkt en de studiekeuze van de meerderheid van de buitenlandse studenten. Veel buitenlandse studenten – en daarin verschillen zij niet van Nederlandse studenten – volgen studies waarbij op dit moment geen krapte bestaat op de arbeidsmarkt en de baankansen over het algemeen niet groot zijn.

Sluit met ambitieuze, gerichte strategie beter aan bij behoeften arbeidsmarkt

Volgens de raad is een ambitieuze, gerichte strategie nodig om tot een hoger bindingspercentage te komen, waarbij zo veel mogelijk wordt aangesloten bij de aard van de verwachte behoefte aan hoger opgeleiden op de Nederlandse arbeidsmarkt. Dat laat onverlet dat het daarnaast van belang blijft dat Nederland ook in algemene zin aantrekkelijk blijft voor internationale studenten om hier te studeren en om hier te blijven werken. Dit vergt een aantal generieke maatregelen voor alle buitenlandse studenten; deze komen in het volgende hoofdstuk aan de orde.

Bij het binden van buitenlandse studenten dient volgens de raad de focus te liggen op het binden van studenten met een opleiding waarnaar vanwege tekorten op de arbeidsmarkt een grote vraag is.
Gelet op de huidige tekorten aan bèta- en techniekopgeleiden, de weinige buitenlandse studenten die Nederland voor deze studies weet te werven en de positieve welvaartseffecten van meer bètatechnisch opgeleiden meent de raad dat momenteel een duidelijk accent moet liggen op het werven en binden van buitenlandse studenten in de bètatechnologische opleidingen. In de toekomst kan een dergelijk accent mogelijk ook gelden voor andere opleidingen waaraan tekorten dreigen op de arbeidsmarkt, zoals de zorg.

Bevorder een gezamenlijke, landelijk afgestemde aanpak

De raad ziet afstemming en samenwerking tussen onderwijsinstellingen en bedrijven als cruciale succesfactoren voor de werving en binding van buitenlandse studenten, temeer daar hij daarbij arbeidsmarktgerelateerde accenten voorstaat. Onderwijsinstellingen werken samen met bedrijven en lokale overheden, logischerwijs vaak geconcentreerd in regio's. Tussen de regio's doen zich soms grote verschillen voor in de mate waarin en wijze waarop de samenwerkende organisaties zich actief richten op het werven en binden van buitenlandse studenten. Meer uitwisseling van ervaringen kan ervoor zorgen dat niet iedereen opnieuw het wiel hoeft uit te vinden. Het kan ook helpen als regio's samen optrekken bij het zoeken van specifiek buitenlands talent, in plaats van ieder voor zich daarin te investeren. Bij dit alles kan de overheid een *initiërende* en *stimulerende* rol vervullen om die afstemming en samenwerking te realiseren.

Formuleer concrete ambitie voor werving en binding

Een landelijk afgestemde aanpak is volgens de raad absoluut noodzakelijk om studenten te werven voor opleidingen die gerelateerd zijn aan arbeidsmarkttekorten, zoals bèta- en techniekstudenten, en hen vervolgens ook voor de Nederlandse arbeidsmarkt te behouden. Denemarken en Duitsland kunnen daarbij als voorbeeld dienen (zie kader).

Voorbeelden uit Denemarken en Duitsland

Denemarken

Verdrag van het *Consortium for Global Talent*, bestaande uit afspraken tussen 18 grote Deense multinationals en de Deense universiteiten (04/12/2012) vanwege een spoedig verwacht tekort van 2500 ingenieurs. Hierbij zijn onder meer ook overheid, Kamers van Koophandel, werkgeversorganisaties en expatnetwerken bij betrokken.

Doelstellingen voor 2013:

- Gezamenlijke strategie voor het aantrekken en binden van getalenteerde buitenlandse professionals en studenten
- Gemeenschappelijke aanpak voor versoepeling overgang van studie naar werk
- Algemene aanpak voor verbetering situatie van buitenlands talent en hun gezin.

Door onder andere het werk van het *Consortium for Global Talent* en de luide roep om talent van het Deense bedrijfsleven is de noodzaak voor het aantrekken van buitenlands talent in Denemarken evident.

Make it in Germany
Schatting: jaarlijks tekort van 200.000 kennismigranten. Daarom: Duitsland positioneren als *Worldwide Learning Community* met drie uitgangspunten:

- Ontwikkelen van lokaal talent in ontwikkelingslanden
- Stimuleren van internationalisering van Duits talent
- Aantrekken van buitenlands talent naar Duitsland.

In heel Duitsland wordt gewerkt aan een cultuuromslag. Duitsland wordt neergezet als een land dat openstaat voor andere culturen en dat interesse heeft voor internationalisering. Met de webportal *Make it in Germany* heeft de Duitse overheid duidelijk gekozen voor het aantrekken van internationaal talent en voor het 'welkom heten' van buitenlands talent. Ook met de twee campagnes *Study in Germany* en *Research in Germany* onderstreept de Duitse overheid de kansen die de Duitse arbeidsmarkt hoogopgeleide internationale studenten biedt.

Bron: N. Ripmeester en H. de Wit (2012) *Het behouden van buitenlandse studenten voor de Nederlandse arbeidsmarkt: Een vergelijkende analyse van beleidsplannen en initiatieven in vier Europese landen: Duitsland, Denemarken, Zweden en Finland,* (ongepubliceerd) rapport in opdracht van OCW/Agentschap NL.

De raad adviseert overheid, bedrijven en organisaties en relevante opleidingen om een gezamenlijke ambitie voor de werving van buitenlandse studenten uit te spreken, analoog aan die uit het *Masterplan Bèta en Technologie* (4 op de 10 studenten kiest een bètatechnische opleiding). Meer gerichte inspanningen van onderwijsinstellingen, bedrijven en overheid zijn nodig om juist deze studenten aan Nederland te binden. Daarbij vindt de raad dat internationalisering van hoger onderwijs en economisch beleid meer met elkaar moeten worden verbonden[7]. Het topsectorenbeleid met zijn human capital agenda's en het *Techniekpact* bieden daarvoor goede aanknopingspunten. De raad adviseert betrokken partijen bij het Techniekpact dan ook om dit element nadrukkelijk mee te nemen.

7 Ook de Nuffic pleit daarvoor in zijn brief aan de voorzitter van de voorbereidingscommissie van dit advies d.d. 14-02-2013.

5 Aanbevelingen voor bedrijven, onderwijsinstellingen en overheid

De raad is in de adviesaanvraag van de minister van OCW gevraagd te adviseren wat bedrijven, onderwijsinstellingen en overheden kunnen doen om internationaal talent aan Nederland te binden. Hij geeft hieronder een verdere uitwerking aan de strategie zoals uiteengezet in hoofdstuk 4 voor een meer arbeidsmarktgerelateerde werving en binding van buitenlandse studenten in het hoger onderwijs. Dat laat onverlet dat een deel van de aanbevelingen nadrukkelijk generiek van aard is en dus ten goede komt aan alle buitenlandse studenten die naar Nederland (willen) komen en hier voor enige tijd willen blijven. Internationalisering in het hoger onderwijs dient immers niet alleen de belangen van de arbeidsmarkt.

5.1 Wat kunnen bedrijven en organisaties doen?

Promoten werken in Nederland

De raad beveelt aan de taak van de Nuffic om het Nederlandse hoger onderwijs te promoten uit te breiden met de taak om – in nauwe samenwerking met Nederlandse bedrijven – Nederland te promoten als land om te werken. Een *Make it in the Netherlands*-programma (analoog aan het *Make it in Germany*-programma dat in het vorige hoofdstuk is genoemd) waarin Nederland wordt neergezet als een land internationaal talent op waarde weet te schatten en van harte welkom heet, kan de bekendheid en aantrekkelijkheid van het Nederlandse hoger onderwijs en de arbeidsmarkt voor buitenlands technisch (top)talent aanzienlijk verhogen.

Verder valt bij de promotie van Nederland veel meer dan nu gebruik te maken van buitenlandse alumni van Nederlandse universiteiten en hogescholen in de verschillende landen en zo mogelijk van buitenlandse alumni die in Nederland een baan hebben gevonden. Hun positieve ervaringen met Nederland, de kwaliteit van het hoger onderwijs en Nederlandse bedrijven kunnen het werven en op termijn binden van buitenlandse studenten vergemakkelijken. Alumni van bètaopleidingen zijn in dit kader bij uitstek interessant.

Binding aan Nederland in het buitenland

Holland Alumni Network (Nuffic) is een wereldwijd netwerk voor buitenlandse studenten die in Nederland een onderwijsprogramma hebben voltooid. Daarnaast is dit netwerk bedoeld voor alumni-to-be, Holland Alumniverenigingen en Nederlandse hogeronderwijsinstellingen. Door het netwerk blijft de band tussen *Holland Alumni* en Nederland behouden en bestaat de mogelijkheid de alumni in te zetten als ambassadeurs voor het Nederlands hoger onderwijs. Daarnaast kunnen ze zorgen voor een versterking van de Nederlandse kenniseconomie. *Holland Alumni* telt ongeveer 17.000 deelnemers en tezamen met de lokale Holland Alumni-netwerken bij de tien NUFFIC NESO's (Netherlands Education Support Offices) in diverse landen komt het totale aantal
Holland alumni dat deelneemt op ongeveer 35.000, afkomstig van een groot aantal onderwijsinstellingen en verblijvend in een groot aantal landen.

Daarnaast kennen verschillende universiteiten en hogescholen eigen alumniverenigingen, veelal vanuit faculteiten. De verenigingen lijken vooral gericht op oud-studenten (Nederlandse) en contact van deze alumni met hun voormalige universiteit of hogeschool.

Bron: www.hollandalumni.nl

Informatie over vacatures op career portal

Sinds februari 2013 is op de homepage van het *Holland Alumni Network* een *career portal* beschikbaar voor buitenlandse studenten (www.careerinholland.nl). Deze portal is speciaal gericht op buitenlandse afgestudeerden die een baan in Nederland ambieren. Ze biedt veel (Engelse) informatie over werken in Nederland, de Nederlandse arbeidscultuur, het zoeken van een baan, loon en secundaire arbeidsvoorwaarden en ondernemerschap. Een aanbeveling van de raad aan de Nuffic en bedrijven en organisaties is, om de portal uit te breiden met informatie over relevante openstaande vacatures voor hoogopgeleiden in Nederlandse bedrijven en organisaties.

> *I think international students should be given a chance to work in the Netherlands, because many of them come here by taking loans in their home country. More internships should be encouraged by the companies, this would surely motivate international students and increase the number of international students opting for the Netherlands*[1].

1 Citaat afkomstig van buitenlandse student die de online enquête van de SER heeft ingevuld.

Een rol voor (studenten)vakbonden

Ook (studenten)vakbonden kunnen een rol spelen bij de binding van buitenlandse studenten en de ondersteuning van hun eerste stappen op de arbeidsmarkt. Studentenvakbonden kunnen buitenlandse studenten informeren over hun rechtspositie als student en desgewenst een vraagbaak hiertoe inrichten en mogelijk ook activiteiten organiseren die gericht zijn op integratie.

Vakbonden kunnen buitenlandse studenten, afgestudeerden en werkenden informatie bieden over hun rechtspositie tijdens hun zoekjaar, en wanneer ze actief worden op de arbeidsmarkt. Dit kan bijvoorbeeld door Engelstalige informatie hierover te bieden op de website van het Holland Alumni Network en daar studenten ook een mogelijkheid te geven om hun vragen te plaatsen in het Engels waarna de bond deze vragen beantwoordt. Vakbonden zouden verder een speciaal lidmaatschap kunnen creëren voor deze doelgroep met een bijbehorend servicepakket. Samenwerking en afstemming tussen vakbonden is daarbij wenselijk. Tot slot kunnen vakbonden nagaan waar voor deze doelgroep belemmeringen voorkomen in cao's en deze daarop aanpassen.

Aanbieden stageplaatsen, traineeships

Buitenlandse studenten kunnen een aanwinst zijn voor de Nederlandse arbeidsmarkt als voorzien wordt in de behoefte van Nederlandse bedrijven en organisaties. Dat zal ook een effect hebben op de beschikbaarheid van stageplaatsen en afstudeerplaatsen. De raad beveelt bedrijven en organisaties en sociale partners dan ook aan om in nauwe samenwerking met opleidingen meer stageplaatsen en traineeships aan te bieden, voor zover daar vanuit bedrijven en organisaties behoefte aan bestaat (zie kader).

Meer uitwisseling tussen bedrijven en onderwijsinstellingen

Ook kan meer uitwisseling plaatsvinden tussen bedrijven en onderwijsinstellingen, bijvoorbeeld door bedrijfspresentaties bij opleidingen, gastcolleges door vertegenwoordigers van bedrijven en dergelijke. Op die manier krijgen buitenlandse studenten al tijdens hun studie de mogelijkheid kennis te maken met bedrijven, omgangsvormen en beroepsperspectieven.

Saxion Connect

Saxion Connect organiseert traineeships voor de Saxion Hogescholen en de Universiteit Twente. Tijdens het 'zoekjaar' kunnen internationale studenten voor een periode tussen de 6 en 12 maanden in een bedrijf aan het werk voor de uitvoering van een project of het meedraaien op een afdeling. Saxion verzorgt de werving, selectie, begeleiding en aanvullende training en scholing van de trainees, zoals workshops netwerken en presenteren, sollicitatievaardigheden, de Nederlandse arbeidsmarkt en wettelijke regelingen, maar ook communicatie, interculturele vaardigheden en Nederlandse taallessen.

De trainees krijgen een bescheiden salaris: het wettelijke minimumloon. Als de werkgever de samenwerking wil voortzetten, kan een verblijfsvergunning als kennismigrant worden aangevraagd. Vanaf dat moment moet het salaris marktconform zijn.

Bron: http://www.saxion.edu/connect/

Financiële prikkels

Verder kunnen bedrijven en organisaties bijdragen aan een hoger bindingspercentage van buitenlandse studenten door hun een financiële prikkel te geven. Dit kan met name aan de orde zijn als de studenten een opleiding volgen in een richting waaraan op de arbeidsmarkt grote behoefte bestaat, zoals nu aan bètatechniek. Dat kan in de vorm van beurzen voor dergelijke studenten of – voor met name niet-EER-studenten – door compensatie voor het collegegeld gekoppeld aan een (tijdelijke) baan in Nederland. Hiervan zijn diverse goede voorbeelden (zie kader). De raad beveelt betrokken partijen bij het *Techniekpact* aan om ook dit element nadrukkelijk mee te nemen.

Goede voorbeelden van scholarships

Het *Amandus H. Lundqvist Scholarship Program (ALSP)* van de TU Eindhoven is een goed voorbeeld van een dergelijk beurzenprogramma. Het is ontwikkeld in samenwerking met bedrijven in de regio: ASML, NXP, Océ, Philips and Bosch. Het programma voorziet in een beurs van twee jaar voor het behalen van een master aan de TU Eindhoven en een baan bij het sponsorbedrijf voor de drie jaar daarna.

Het *Henk Bodt Scholarship Program* van het bedrijf ASML biedt eenzelfde combinatie van een beurs voor twee jaar tijdens het volgen van een nader gespecificeerde master aan de TU Eindhoven, Delft of Twente, een stageplaats en vervolgens een baan met carrièremogelijkheden bij ASML[*].

* Zie: http://www.asml.com/asml/show.do?ctx=30021&rid=30027.

5.2 Wat kunnen onderwijsinstellingen doen?

Internationale profilering in samenwerking met bedrijven en organisaties

Goede contacten en samenwerking met bedrijven en organisaties zijn een absolute voorwaarde voor het realiseren van kwaliteit, met een sterkere binding aan de topsectoren. Opleidingen die op deze sectoren aansluiten en internationaal tot de wetenschappelijke top behoren, moeten zich in samenwerking met bedrijven als zodanig internationaal profileren. Deze actoren kunnen vervolgens ‘samen optrekken’ bij het werven van toptalent in het buitenland. De raad beveelt genoemde samenwerkingsverbanden van opleidingen en bedrijven dan ook aan jaarlijks wervend aanwezig te zijn op international fairs voor het hoger onderwijs; speciaal in landen met internationaal goed scorende bètaopleidingen en veel bètatalent.

Scherp geprofileerd onderwijsaanbod

De onderwijsinstellingen moeten zorgen voor een scherp geprofileerd onderwijsaanbod, met voldoende aandacht voor excellentie, zodat potentiële (buitenlandse) studenten op basis daarvan kunnen kiezen waar zij hun opleiding willen volgen. Eerder al deed de raad in zijn advies *Strategische Agenda Hoger Onderwijs, Onderzoek en Wetenschap* (2011) de aanbeveling aan onderwijsinstellingen om studenten via excellentie- of honoursprogramma’s uit te dagen tot maximale prestaties. Dergelijke programma’s bieden bovendien goede kansen om gerichte aansluiting bij bedrijven en organisaties te zoeken, zowel inhoudelijk als financieel[2]. Hier herhaalt de raad

2 SER (2011) Advies *Strategische agenda Hoger Onderwijs, Onderzoek en Wetenschap*, p. 27.

genoemde aanbeveling, omdat dergelijke programma's Nederland voor toptalent uit het buitenland extra aantrekkelijk kunnen maken.

Bevorderen kwaliteit van de 'international classroom'

De raad beveelt aan dat onderwijsinstellingen in de 'international classroom' zorgen voor een gebalanceerde mix van nationaliteiten en voor een onderwijsaanbod met aandacht voor het ontwikkelen van internationale en crossculturele competenties[3]. Voor het aanleren van internationale vaardigheden en competenties moeten studenten in staat zijn samen te werken met mensen uit andere culturen en leren omgaan met diversiteit en kan niet volstaan worden met louter colleges in het Engels of het toevoegen van enkele buitenlandse studenten aan een groep Nederlandse studenten.

Hulp bieden bij praktische zaken

Verder is van belang dat universiteiten en hogescholen buitenlandse studenten meer dan nu het geval is bij het begin van hun studie beter wegwijs maken in Nederland en meer behulpzaam zijn bij het regelen van praktische zaken. De indruk die buitenlandse studenten hebben van Nederland hangt namelijk sterk samen met de ervaringen tijdens de studieperiode.

De raad vindt dat alle universiteiten en hogescholen *international services* moeten bieden: een voorziening die internationale studenten ondersteunt en adviseert bij allerlei praktische zaken, regelingen en administratieve handelingen die in het dagelijks leven in Nederland nodig zijn. Daarbij valt te denken aan bijvoorbeeld het aanvragen van een OV-kaart, een bankpas, een verzekering. De raad beveelt onderwijsinstellingen aan om nadrukkelijk ook internationale studentenverenigingen, zoals AIESEC of AEGEE, hierin een taak te geven. Medestudenten zouden eveneens een actievere rol moeten spelen in het verwelkomen en op weg helpen van buitenlandse studenten. Nederlandse studenten profiteren immers van de 'international classroom' die ontstaat door de komst van buitenlandse studenten. Het *study buddies project* is een goed voorbeeld van de manier waarop Nederlandse studenten die verantwoordelijkheid zouden kunnen nemen (zie kader).

---

3 In het te ontwikkelen InHolland International College behoort het ontwikkelen van deze competenties tot de eindtermen van de opleiding. Voor de docenten van de opleiding zijn deze competenties vereisten. Zie: InHolland (2012) *Business Case International College of Professional Education.*

Study buddies aan de Avans Hogeschool

Study buddies zijn studenten van Avans Hogeschool, die nieuwkomers uit andere landen begeleiden.

Elke buitenlandse student krijgt een study buddy toegewezen. Een study buddy is een Avans-student die de Nederlandse cultuur goed kent. Die de weg kent bij Avans Hogeschool en ook geïnteresseerd is in het land van de buitenlandse student. De study buddy helpt bijvoorbeeld bij het regelen van bankzaken, bij het inschrijven voor de opleiding, voor woonruimte, tentamens, sportclubs en andere vrijetijdsbeste-dingen. De buddy gaat mee als de buitenlandse student voor het boodschappen doet, wijst de weg in het academiegebouw en sluit met de student een internetabonnement af. Net zo belangrijk: de study buddy zorgt ervoor dat de student zich snel thuis voelt. Dat kan door met hem of haar uit te gaan, samen te koken of te sporten. Dat bepalen ze samen, de study buddy en de buitenlandse student.

Ervaring van een Chinese student:

The buddy project was a great experience for me. It was a very creative activity to adapt myself in a different culture. I improved my speaking plus general knowledge about the Dutch culture and I am also familiar with all the issues which a newcomer can face during his study at Avans Hogeschool.

Bron: www.studieinfo.avans.nl

Betaalbare taalcursussen aanbieden

In aansluiting op een eerder advies (2011) van de Onderwijsraad[4] pleit de raad ervoor dat onderwijsinstellingen een aanbod ontwikkelen om buitenlandse studenten die langer dan een jaar in Nederland blijven te laten kennismaken met de Nederlandse taal. Daartoe zou een ruim aanbod van betaalbare, goede taalcursussen ontwikkeld moeten worden. Voor een goede aansluiting bij de Nederlandse arbeidsmarkt is het belangrijk dat buitenlandse studenten tot op zekere hoogte de Nederlandse taal beheersen. Het is de ervaring van de studenten dat werkgevers vaak eisen dat zij Nederlands spreken.

4 Onderwijsraad (2011) *Weloverwogen gebruik van Engels in het hoger onderwijs.*

There should be also efforts to integrate the international students DURING their studies. For example, free Dutch courses already in the beginning of the study program. Positive is the Curriculum Vitae check at the VU before applying in the Netherlands.
Make it obligatory to learn Dutch even if the study is in English (the language is often a barrier for considering working in the Netherlands, or even if you want to stay it might be a disadvantage in finding a job)[5]..

Ondersteuning bieden bij overgang naar arbeidsmarkt

Verder kunnen onderwijsinstellingen ondersteuning bieden bij de overgang van studie naar de arbeidsmarkt. Dat kan bijvoorbeeld door, waar dat voor een studie relevant is, Engelstalige studiebijsluiters te verschaffen, vooruitlopend op de verplichtstelling van de studiebijsluiter in 2014.

Om de overgang van de studenten naar de arbeidsmarkt te faciliteren beveelt de raad aan dat alle opleidingen met buitenlandse studenten een '*center*' aanbieden dat studenten tijdens de studie helpt met het vinden en regelen van stageplaatsen en na de studie bij de start op de arbeidsmarkt. De Universiteit Groningen is op dit punt een goed voorbeeld.

Universiteit Groningen

De universiteit Groningen heeft voor Arts students een *Placement Office* dat studenten informeert over stagemogelijkheden, helpt om stageplaatsen te vinden en alle formele organisatieaspecten voor de rekening neemt. Verder biedt het bureau loopbaanadvies en workshops solliciteren en advies over beurzen, fondsen, via en verzekeringen.

Voor buitenlandse afgestudeerden aan de Groningse universiteit is er het – aan de RUG gelieerde – *Talent & Career Center* dat activiteiten en workshops in het Engels geeft. Deze zijn erop gericht om studenten de best mogelijke ontwikkelingsmogelijkheden te bieden voor hun toekomstige carrière en hen voor te bereiden op de arbeidsmarkt. Dat gebeurt bijvoorbeeld met workshops over solliciteren in Nederland of het voorbereiden van een sollicitatiegesprek. Daarin komt ook aan de orde hoe de Nederlandse arbeidsmarkt eruitziet, hoe je hier een vacature vindt, hoe je jezelf presenteert met een cv.

Bron: http://www.rug.nl/let/organization/diensten-en-voorzieningen/stagebureau/?lang=en;
http://www.talentcareercenter.nl/doelgroep/international-students

5 Citaat van een buitenlandse student die de online enquête van de SER heeft ingevuld.

Een carrièremarkt door de universiteiten en hogescholen te organiseren in samenwerking met bedrijven is eveneens aanbevelenswaardig om de overgang naar de arbeidsmarkt te vergemakkelijken.

Aandacht voor buitenlandse afgestudeerden in alumnibeleid

Om Nederland te kunnen promoten als land om na de studie te blijven werken, is informatie nodig over hoe het buitenlandse studenten in Nederland vergaat: hoeveel van hen zijn in Nederland gebleven en waar hebben zij op de arbeidsmarkt een plek gevonden? Daarvoor zijn gegevens nodig over het verdere arbeidsverloop van buitenlandse alumni. De raad beveelt aan dat Nederlandse universiteiten en hogescholen, voor zover dat nog niet gebeurt, daarover onder hun alumni informatie verzamelen[6]. Daarnaast beveelt hij aan dat de Nuffic in samenwerking met de onderwijsinstellingen een eenduidig format ontwikkelt voor de te verzamelen gegevens per instelling, waarna de gegevens geaggregeerd kunnen worden ten behoeve van een landelijk beeld. Gecombineerd met informatie over de bindingsactiviteiten van de onderwijsinstelling kunnen gegevens over het arbeidsverloop van alumni ook inzicht geven in de effectiviteit van de bindingsinspanningen.

5.3 Wat kunnen overheden doen?

In het vorige hoofdstuk heeft de raad reeds aangedrongen op een *initiërende rol* van de overheid bij het stimuleren van een *gezamenlijke, landelijk afgestemde aanpak* ter bevordering van de werving en binding van buitenlandse studenten. Die initiërende rol van de overheid om te komen tot een gezamenlijke, landelijk afgestemde aanpak staat ook centraal in de aanbevelingen die de raad hierna doet.

Naast die initiërende rol heeft de overheid ook een regulerende en faciliterende taak in het realiseren van de strategie van een meer arbeidsmarktgerelateerde werving en binding van buitenlandse studenten in het Nederlandse hoger onderwijs.

Aanpassen regelgeving

De overheid kan volgens de raad de regelgeving voor buitenlandse studenten op een aantal punten aanpassen om daarmee procedures voor het komen naar en blijven werken in Nederland te vereenvoudigen of te bekorten (zie Analyse, par. 4.2). Dit is vooral voor studenten van buiten de EER van belang. De raad staat een meer gelijk speelveld voor ogen voor studenten van binnen en buiten de EU/EER en wil voorko-

6 Zie ook de Kamerbrief aan de Tweede Kamer van de staatssecretaris van OC&W, *Kosten en baten van internationalisering van het hoger onderwijs,* d.d. 16 mei 2012.

men dat een interessante groep niet-EER-studenten Nederland links laat liggen. Hij beveelt daarom aan (zie Analyse, par.4.4.2 voor uitgebreide informatie over de regelingen):

- de leges voor de 'verblijfsvergunning zoekjaar' te verlagen of af te schaffen[7].
- te onderzoeken in hoeverre de huidige 'regeling zoekjaar' effectief bijdraagt aan de doelstelling om meer buitenlandse afgestudeerden voor de Nederlandse arbeidsmarkt te behouden (de raad heeft aanwijzingen dat bijvoorbeeld de termijn van een jaar voor veel buitenlandse afgestudeerden die werk zoeken absoluut niet voldoende is);
- om voor werken in het kader van de 'regeling hoogopgeleiden' voor buitenlandse afgestudeerde masterstudenten en promovendi geen tewerkstellingsvergunning te eisen en werken net als tijdens het zoekjaar vrij te geven;
- om de voorwaarden voor werken tijdens de studie te versoepelen door het urencriterium flexibeler te maken en te bepalen op een maximum aantal uren per jaar.

> *Concerning Non EU members, residence permit, work permit, tuberculosis test and other requirements for qualified students are unnecessary. It is a discrimination for talented and hard working people and demotivating. Companies choose EU member citizens just because they do not want to bother with a working permit procedure at expense of their own interest and that of the Netherlands economy*[8].

Voorzien in informatiebehoefte

Tot de faciliterende taak van de overheid behoort volgens de raad ook dat zij bewerkstelligt dat buitenlandse studenten een helder beeld krijgen van hun perspectieven op de Nederlandse arbeidsmarkt. Daarvoor is actuele, objectieve *arbeidsmarktinformatie* nodig naar regio en sector, waarmee zij kunnen inschatten wat hun kansen zijn op een baan. UWV maakt in samenwerking met sociale partners en gemeenten sectorbeschrijvingen met gegevens over de ontwikkeling van de werkgelegenheid, vacatures, arbeidsaanbod, overschotten en tekorten en kansen.
De raad beveelt aan dat er een structurele financiering komt voor de coördinerende taak van UWV voor het maken van de sectorbeschrijvingen.
Naast deze (20) sectorbeschrijvingen, stelt UWV gegevens beschikbaar over de vacatures in 30 arbeidsmarktregio's en 129 beroepsgroepen. De raad beveelt aan om voor buitenlandse studenten relevante arbeidsmarktinformatie uit deze rapporta-

---

7 De leges voor het aanvragen van een verblijfsvergunning regulier bedragen voor studenten €300. Dat was tot medio januari 2013 €600, maar naar aanleiding van een uitspraak van de Raad van State van oktober 2012 besloot de staatssecretaris dat dit bedrag omlaag moest. De leges voor de 'verblijfsvergunning zoekjaar' zijn echter gelijk gebleven: € 600.

8 Citaat van een buitenlandse student die de online enquête van de SER heeft ingevuld.

ges toegankelijk, overzichtelijk en in het Engels beschikbaar te stellen, bijvoorbeeld op de *career portal* van het *Holland Alumni Network*.

Voor buitenlandse studenten is naast arbeidsmarktinformatie ook toegankelijke, gebundelde informatie in het Engels (bijvoorbeeld over opleidingen, beurzen, toelating en verblijf in Nederland) noodzakelijk. Dat geldt voor informatie die ze nodig hebben voor hun komst naar Nederland, maar zeker ook als ze – eenmaal afgestudeerd – op zoek gaan naar werk in Nederland.

Vereenvoudigen administratieve processen

Voor inkomende buitenlandse studenten is inmiddels veel informatie gebundeld door het project de Rode Loper (zie kader).

De Rode Loper

De Rode Loper is een initiatief van de VSNU en de HBO-raad, de Nuffic, Studiekeuze123, Studielink, Kences, DUO en de IND. Deze organisaties hebben de handen ineengeslagen om het administratieve proces van toelating van buitenlandse studenten tot het hoger onderwijs te vereenvoudigen. De Rode Loper wil het leven wat makkelijker maken: verbetering van het administratieproces leidt tot minder rompslomp, kosten en ergernis voor alle betrokkenen en verbetert het vestigings- en ontvangstklimaat voor de studenten.

De Nuffic en Studiekeuze123 integreerden de systemen waarmee zij opleidingsgegevens verzamelen. Hogeronderwijsinstellingen kunnen daardoor voortaan via één kanaal hun opleidingsinformatie toevoegen aan een centrale opleidingsdatabase. Dat vermindert de administratieve lasten. De presentatie van de opleidingsgegevens is ook vernieuwd.
Internationale studenten kunnen het Nederlandse opleidingsaanbod voortaan raadplegen op de Studyfinder, bereikbaar via de site *www.studyinholland.nl*. Studenten krijgen daarmee op een centrale plek complete, betrouwbare, eenduidige en up-to-date informatie over studeren in Nederland, over alle regels en over inschrijving, huisvesting, studiekeuze en verblijfstitels.
Studyinholland heeft op de site ook een Grantfinder waarop buitenlandse studenten per land van herkomst en gewenste studierichting in Nederland kunnen zien welke beurzen daarvoor beschikbaar zijn.*

* Voor Studyfinder en Grantfinder zie resp. www.studyinholland.nl/study-options/studyfinder en www.studyinholland.nl/scholarships/grantfinder.
Bron: http://www.nuffic.nl/promotie/programma-rode-loper/resultaten-van-de-rode-loper

De raad beveelt aan om de ketensamenwerking van De Rode Loper – nu met alle partijen die voor binding relevant zijn – voort te zetten om ook de administratieve processen voor binding aan Nederland (verblijf en werk) van buitenlandse afgestudeerden te verbeteren.

Voor het behouden van buitenlandse studenten zal niet alleen de arbeidsmarkt maar ook de Nederlandse samenleving toegankelijker moeten zijn. Daarvoor is nodig dat de studenten niet alleen vertrouwd raken met de Nederlandse taal, maar ook kennis krijgen van de Nederlandse omgangsvormen en deel kunnen nemen aan het sociale leven. Om het verblijf in Nederland aantrekkelijker te maken en daarmee de kans op blijven te vergroten, is ook aandacht voor de huisvesting van buitenlandse studenten van belang, zo blijkt uit de analyse. Sociale integratie en kennismaken met de Nederlandse cultuur beginnen waar mensen met verschillende achtergrond samenwonen.
De raad beveelt onderwijsinstellingen, gemeenten en studentenhuisvesters aan om gezamenlijk te onderzoeken hoe zo goed mogelijk tegemoet kan worden gekomen aan de huisvestingswensen (bijvoorbeeld met betrekking tot prijs, huurcontract en integratie met Nederlandse studenten) van buitenlandse studenten. Onderwijsinstellingen zouden daarbij hun inkoopmacht kunnen inzetten ten behoeve van gewenste huurvoorwaarden.

Leren van elkaar

Regionale en lokale overheden spelen een belangrijke rol in het regionale economische en arbeidsmarktbeleid en zijn in die hoedanigheid gesprekspartner voor onderwijsinstellingen, bedrijven en organisaties. Zo is er in de regio Eindhoven een gezamenlijk programma voor de werving van studenten: Brainport International Community. Dit programma is een onderdeel van Brainport Development; een initiatief van de overheid, waaronder de gemeente Eindhoven, kennisinstellingen en bedrijfsleven (zie kader). De raad beveelt aan dat de overheid dergelijke onderlinge samenwerking en uitwisseling in regio's stimuleert.

Brainport Eindhoven

In de Brainport Eindhoven-regio wordt er momenteel nagegaan hoe de regio (bedrijven en de diverse onderwijsinstellingen, met elkaar en onderling) beter kunnen samenwerken bij de werving en selectie van studenten.

Vastgesteld is dat het belangrijk is ook te werven in voor het bedrijfsleven interessante regio's en voor studierichtingen die relevant zijn in verband met tekorten op de

regionale arbeidsmarkt. Verder wordt gekeken of in wervingslanden waar een hbo-insteling intensief werft, niet ook de werving en selectie voor de nabijgelegen wo-instelling kan worden meegenomen.

De Brainport regio en Zuidoost-Nederland promoten en werven daarbij via het programma Brainport International Community in een mix van economisch zwakkere en sterkere landen en regio's. De keuze hiervoor hangt af van een aantal aspecten, waaronder demografie, economie, cultuur en al lopende contacten. Met de sterkere economieën zoals Taiwan en Turkije wordt ingezet vanuit meerdere doelstellingen die elkaar versterken: acquisitie; handelsbevordering; politiek-bestuurlijke samenwerking; R&D samenwerking en talent.

Bron: AgNL (2013) *Binding van buitenlandse studenten aan de arbeidsmarkt in Nederland: Een veldverkenning naar initiatieven en hun succes- en faalfactoren,* p. 3 (ongepubliceerd).

Uitvoeringsverantwoordelijkheid eenduidig beleggen

De raad stelt tot slot voor om de uitvoeringsverantwoordelijkheid voor de strategische werving en binding gericht op arbeidsmarkttekorten, zoals bètatechnisch talent, eenduidig te beleggen bij één regisseur. Dit zou bijvoorbeeld de Nuffic kunnen zijn. Dit bevordert een strakke regie op de samenwerking tussen de verschillende actoren.

Den Haag, 19 april 2013

W. Draijer
Voorzitter

V.C.M. Timmerhuis
Algemeen secretaris

Bijlagen

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

> Retouradres Postbus 16375 2500 BJ Den Haag

De voorzitter van de Sociaal-Economische Raad
Ir. W. Draijer
Postbus 90405
2509 LK DEN HAAG

Rijnstraat 50
Den Haag
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Contactpersoon
J.D.P. van der Veen

T +31-70-412 3532
j.d.p.vanderveen@minocw.nl
IPC 2250

Bijlage
Adviesaanvraag

Onze referentie
463057

Datum 04 DEC. 2012
Betreft Adviesaanvraag binding van internationaal talent

Geachte heer Draijer,

Het kabinet wil de meerwaarde van internationalisering voor de arbeidsmarkt, voor hoger onderwijs en voor onderzoek optimaal benutten door internationaal talent aan Nederland te binden. Gezien de brede sociaaleconomische invalshoek van het thema, wil het kabinet de SER de volgende twee deelvragen voorleggen:

1. Welke arbeidsmarktsectoren hebben de meeste behoefte aan internationaal talent uit het hoger onderwijs?
2. Wat kunnen bedrijven, onderwijsinstellingen en overheden concreet doen om internationaal talent uit het hoger onderwijs aan Nederland te binden?

Ik verzoek u uiterlijk in maart 2013 uw advies uit te brengen. De precieze tekst van de adviesaanvraag is bijgevoegd.

Met vriendelijke groet,

de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

dr. Jet Bussemaker

Adviesaanvraag aan de SER over *Binding van internationaal talent in het hoger onderwijs*

Aanleiding
Het aantal internationale studenten in Nederland is dit jaar gestegen tot 87.000[i]. Het Centraal Planbureau (CPB) heeft aangegeven dat het aannemelijk is dat de huidige internationale studentenstromen bijdragen aan de welvaart in Nederland en een positief effect hebben op de overheidsfinanciën[ii]. De effecten op de overheidsfinanciën zijn afhankelijk van de omvang van de in- en uitgaande studentenstromen. De instroom van studenten in Nederland is groter dan de uitstroom. Deze netto instroom van studenten leidt weliswaar tot extra kosten tijdens de studietijd, maar deze worden meer dan gecompenseerd door latere (belasting)inkomsten van afgestudeerde hoogopgeleiden die in Nederland blijven werken. De grootte van het positieve effect is daarmee sterk afhankelijk van de kans dat buitenlandse studenten in Nederland blijven werken (en negatief afhankelijk van het percentage Nederlandse studenten dat in het buitenland blijft werken). De verwachting van het kabinet is dat Nederland beter gebruik kan maken van de meerwaarde die internationalisering biedt voor het onderwijs, het onderzoek en de arbeidsmarkt[iii]. Voor het kabinet is dit aanleiding om de SER om advies te vragen.

Vraagstelling
Het kabinet wil de meerwaarde van internationalisering voor de arbeidsmarkt, voor hoger onderwijs en voor onderzoek optimaal benutten door internationaal talent aan Nederland te binden. Gezien de brede sociaaleconomische invalshoek van het thema, wil het kabinet de SER de volgende twee deelvragen voorleggen:

1. Welke arbeidsmarktsectoren hebben de meeste behoefte aan internationaal talent uit het hoger onderwijs?
2. Wat kunnen bedrijven, onderwijsinstellingen en overheden concreet doen om internationaal talent uit het hoger onderwijs aan Nederland te binden?

De adviesaanvraag wordt naar verwachting in november 2012 ingediend. Het advies zou uiterlijk in maart 2013 gereed moeten zijn.

Inleiding
Internationale mobiliteit van talentvolle studenten kan in belangrijke mate bijdragen aan het verhogen van de kennisproductiviteit van Nederland, in het bijzonder ten aanzien van topsectoren en sectoren waar personeelsschaarste wordt verwacht. Door de aanwezigheid van buitenlandse studenten of het volgen van (een deel van) de opleiding in het buitenland worden Nederlandse studenten goed voorbereid op een internationale arbeidsmarkt. Via internationalisering van het onderwijs worden de internationale economische, politieke en culturele relaties voor de toekomst gelegd. En de aanwezigheid van buitenlandse (top-)studenten aan Nederlandse universiteiten en hogescholen kan in belangrijke mate bijdragen aan een ambitieuze studiecultuur en een excellente kwaliteit van het onderwijs en onderzoek. Daar staat wel tegenover dat studentmobiliteit tot een grotere etnische diversiteit leidt, wat via taal- of cultuurbarrières de kennisoverdracht kan belemmeren en zo de kwaliteit van het onderwijs verlagen.

Eerder onderzoek laat zien dat veel internationale studenten na hun studie in Nederland willen blijven, maar dat slechts weinig afgestudeerden dat ook daadwerkelijk doen.[iv] Het CPB onderzoek maakt duidelijk dat verhoging van de blijfkans van buitenlandse studenten aanzienlijke baten voor Nederland kan opleveren. Aanvullend op het verhogen van de blijfkans (na afstuderen carrière maken op de Nederlandse arbeidsmarkt) is – in mindere mate - het creëren van 'ambassadeurs' van belang. Dit zijn alumni die in Nederland hebben gestudeerd, na afstuderen vertrekken naar het buitenland en zo een brug vormen naar het buitenland.

De vraag die in dit advies centraal staat is niet hoe we het aantal internationale studenten verder kunnen vergroten, maar hoe we de studenten die al naar Nederland komen aan Nederland kunnen binden. Omdat het belangrijk is om in de herkomstlanden draagvlak te houden voor studiemobiliteit is het relevant om te kijken hoe eventuele negatieve effecten, zoals kennisvlucht, voor herkomstlanden kunnen worden geminimaliseerd. Alhoewel reeds in het buitenland afgestudeerde kenniswerkers waarschijnlijk ook bijdragen aan de welvaart in Nederland, valt het aantrekken van deze kenniswerkers buiten de focus van dit advies.[v]

1

Welke arbeidsmarktsectoren hebben de meeste behoefte aan internationaal talent uit het hoger onderwijs?
Als we internationaal talent uit het hoger onderwijs willen binden aan Nederland is de vraagkant op de arbeidsmarkt een goed beginpunt. In verschillende arbeidsmarktsectoren wordt (tijdelijk) schaarste verwacht. Werkgevers kunnen hierop anticiperen door aantrekkelijk te zijn voor werknemers (hogere lonen, verbeteren arbeidsvoorwaarden) of door innovatie in arbeidsbesparende technologie, maar ook door gebruik te maken van buitenlandse arbeidskrachten en door het binden van internationaal talent uit het hoger onderwijs. In dergelijke sectoren is ook minder kans op verdringing van Nederlandse werknemers.

In welke sectoren kan internationaal talent bijdragen aan het oplossen van fricties op de arbeidsmarkt? Wanneer is het binden van internationaal talent voor bedrijven een waardevolle aanvulling op het aantrekken van Nederlandse werknemers of het aantrekken van reeds afgestudeerde kenniswerkers? Welke kennis en vaardigheden moeten deze internationale studenten hebben om na afstuderen in Nederland carrière te maken? Is er vooral behoefte aan excellent talent, of richt de vraag van de arbeidsmarkt zich op grotere groepen goede studenten? Welke landen bieden de beste kansen (buurlanden, EER/niet-EER, BRIC-landen) voor het binden van internationaal talent?

De SER heeft zich in verschillende adviezen al geuit over kennismigratie. Uiteraard in het advies over arbeidsmigratie en recent in het advies over verschuivende economische machtsverhoudingen. Hoe verhouden deze adviezen over kennismigratie zich tot de specifieke groep internationale studenten in het Nederlands hoger onderwijs? Relevant is ook het Europa 2020 advies om te bezien hoe de Nederlandse ambitie om binding te versterken zich verhoudt tot de Europese ambitie om gezamenlijk concurrerend te blijven.

Wat kunnen bedrijven, onderwijsinstellingen en overheden concreet doen om internationaal talent uit het hoger onderwijs aan Nederland te binden?
Bedrijven, onderwijsinstellingen en overheden hebben groot belang bij onderlinge samenwerking. Samen kunnen ze de binding integraal versterken (zowel voor, tijdens als na de studie). Wel hebben ze elk hun eigen verantwoordelijkheden. Waar liggen de baten voor elk van deze partijen? Hoe ligt de rolverdeling voor bedrijven, onderwijsinstellingen en overheid? En verschilt die rolverdeling indien wordt ingezet op binding voor, tijdens of na de studie? En zijn er naast bedrijven, onderwijsinstellingen en overheden andere partijen die een rol hebben in het binden van internationaal talent? Bij deze maatregelen moet bezien worden welk effect ze hebben op de baten van internationale studenten.

De mogelijkheden om binding te versterken beginnen al voor de studie, via goede en objectieve voorlichting. Niet alleen over de onderwijsinstelling en de studie, maar ook over Nederland en over de mogelijkheden op de Nederlandse arbeidsmarkt. Het is van belang dat studenten tijdens de studie sociaal en academisch integreren binnen de opleiding, instelling en stad waar zij wonen, o.a. via sociale activiteiten, medezeggenschap en actieve kennismaking met de Nederlandse taal en cultuur.

Daarnaast kan het waardevol zijn om buitenlandse studenten meer te begeleiden bij praktische zaken zoals huisvesting, administratieve kwesties (onder meer verzekeringen), bijbanen en dergelijke. De studenten kunnen ook actief gebonden worden aan bedrijven via bijvoorbeeld stages, zodat ook zij een goede overgang van studie naar werk kunnen maken. Meer ondernemerschap in de studie kan er ook toe bijdragen dat internationale studenten actief worden als ondernemer in Nederland. Alumni kunnen een belangrijke rol vervullen in de voorlichting over het Nederlandse onderwijs en een actief alumnibeleid kan de binding met Nederland verder bevorderen.

Ook de regelgeving speelt een rol. Een voorbeeld hiervan is het Zoekjaar Afgestudeerden, een tijdelijke verblijfsvergunning waar studenten van buiten de EER na het afstuderen gebruik van kunnen maken. Deze verblijfsvergunning stelt afgestudeerden in staat om gedurende een jaar in Nederland te verblijven om op zoek te gaan naar een baan als kennismigrant. Een vraag hierbij is of deze regeling naar behoren werkt en of ze voldoende bekend is.

Bedrijven zijn permanent op zoek naar talentvolle werknemers. Vooral in arbeidsmarktsectoren waar schaarste wordt verwacht, zijn internationale studenten een interessante groep werknemers. Hoe kunnen bedrijven al in een vroeg stadium internationaal talent aan zich binden? Wat zijn de mogelijkheden voor stages, traineeships en beurzen?

Uiteraard zijn onderwijsinstellingen autonoom in de keuzes die zij maken, ook op het onderwerp binding. Vooral tijdens de studie hebben onderwijsinstellingen de mogelijkheid om binding te versterken. Hoe kunnen studenten aan Nederland worden gebonden tijdens de studie? Kunnen praktische ondersteuning en studiebegeleiding de binding versterken? Hoe integreer je Nederlandse en internationale studenten binnen de international classroom? Welke rol speelt het leren van de Nederlandse of Engelse taal?

Ten slotte hebben ook overheden een rol in het binden van internationaal talent. De rijksoverheid heeft bijvoorbeeld beleid op aansluiting bij de Europese hogeronderwijsruimte en beleid om mobiliteit te stimuleren, biedt generieke promotie en voorlichting aan en is verantwoordelijk voor beleid op migratie voor studie of werk. Welke regelgeving werkt belemmerend voor het binden van internationaal talent? Gemeenten en provincies zijn eveneens actief in het regionaal vasthouden van internationaal talent. En wellicht ligt er een rol voor de EU op dit onderwerp? Hoe kunnen elk van deze partijen op regionaal niveau de randvoorwaarden creëren om internationaal talent te binden?

---

[i] Mobiliteit in Beeld, Nuffic 2012

[ii] De economische effecten van internationalisering in het hoger onderwijs, CPB 2012

[iii] Brief van de staatssecretaris van OCW dd 16 mei 2012, Tweede Kamer, vergaderjaar 2011-2012, 31 288, nr. 290

[iv] The Career Paths of Holland Alumni, Holland Alumni Barometer part 2, Nuffic; The needs and wishes of Holland Alumni; Holland Alumni Barometer part 1, Nuffic 2011; International Graduate Outcomes for the Netherlands, I-graduate, September 2011.

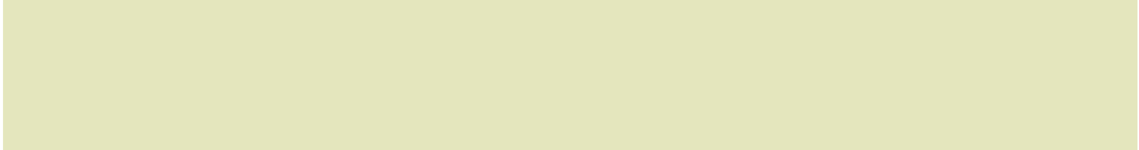
[v] Over de arbeidsmarkt voor kenniswerkers is een advies van de AWT in voorbereiding.

Overzicht gesprekken t.b.v. voorbereiding advies *Make it in the Netherlands*

Organisatie	Gesprekspartners
TU Delft	▪ Prof. dr. G.Q. (Kouchi) Zhang, hoogleraar SSL Technologies, TU Delft ▪ Cheng Guo, postdoc, SSL Technologies, TU Delft
Deelname aan overleg met diverse universiteiten (i.h.k.v. Veldverkenning Binding buitenlandse studenten, AGNL)	▪ Astrid van den Heuvel, policy officer international community, Wageningen UR ▪ Marleen van Heusden, international policy officer, TU Eindhoven ▪ Reyka Lycklama à Nijeholt, international office, VU Amsterdam ▪ Eric Beerkens, beleidsmedewerker internationalisering, Universiteit Leiden
Hogeschool InHolland	▪ Doekle Terpstra, voorzitter College van Bestuur ▪ Willem Viets, directeur Internationalisering
Hoorzitting SER met vertegenwoordigers van samenwerkingsverbanden onderwijs en bedrijfsleven regio's Eindhoven en Amsterdam	▪ Linco Nieuwenhuyzen, adviseur strategie, Brainport Development NV ▪ Marleen van Heusden, beleidsmedewerker internationalisering, TU Eindhoven ▪ Rob Hartman, Director Strategic Technology Program, ASML ▪ Ingrid Widdershoven, lid van de Directieraad, Gemeente Eindhoven ▪ Reyka Lycklama à Nijeholt, International Office, VU Amsterdam ▪ Björn-Martin van den Berg, International Affairs, Hogeschool van Amsterdam ▪ Hans van Wijk, hoofd Domein Ondernemersklimaat, Gemeente Amsterdam, ▪ Rosalie Greven, International Top Talent BV
PBL	▪ Otto Raspe, senior onderzoeker
Agentschap NL	▪ Christien Dohmen, senior projectadviseur
CPB	▪ Roel van Elk, wetenschappelijk medewerker

LSvB en ISO	■ Simone de Bruijn , portefeuillehouder Internationalisering, LSvB ■ Willemijn Boskma, bestuur ISO
Deelname aan overleg met diverse veldpartijen (i.h.k.v. Veldverkenning Binding buitenlandse studenten, AgNL)	■ Cees Egmond en Hielke Venema, AGNL ■ Hans de Wit, lector internationalisering, Hogeschool van Amsterdam ■ Nannette Ripmeester, Labour Mobility ■ Emiel de Groot, policy advisor HBO-raad ■ Astrid van den Heuvel, Wageningen UR ■ Marleen van Heusden, TU Eindhoven ■ Reyka Lycklama à Nijeholt, International office, VU, Amsterdam ■ Eric Beerkens, Rijks Universiteit Leiden ■ Germaine Custers, projectmanager International Traineeships, Saxion Hogeschool ■ Leonard Van der Hout, policy advisor international affairs, Hogeschool van Amsterdam ■ Chris van den Borne, directeur International office, Saxion Hogeschool ■ Suzanne Körmeling, communicatieadviseur, Nuffic ■ Arno Overmars, DUO ■ Nelleke Corbett, ministerie van EL&I ■ Jo Scheeren, CAOP ■ Yvonne van Hest, manager international labour market development, Brainport Development ■ Chantal Ottens, KvK Brabant ■ Jos van Erp, relatiemanager onderwijs-arbeidsmarkt, FME ■ Gitte Schober, directeur StartLife, Wageningen UR ■ Inge Adriaans, policy officer international relations, TU Eindhoven ■ Lieke Vollenbroek, ministerie van BZK ■ Bjorn-Martin van den Berg, International Affairs, Hogeschool van Amsterdam ■ Maja Audenaerde, lector Hogeschool Zeeland ■ Anja Hetsen, international office, CAH Vilentum, Hogeschool Dronten) ■ Jan Verboom, ministerie van BZK ■ Marieke Doelman, bestuur AIESEC

Nuffic	■ Freddy Weima, algemeen directeur ■ Han Dommers, Head of the Education Promotion Department ■ Dirk Haaksman, afdelingshoofd Voorlichting ■ Nina de Korte, bachelorstudent European studies
Deelname aan overleg met diverse ministeries (i.h.k.v. project Internationale kenniswerkers, PBL)	■ Otto Raspe, onderzoeker, PBL ■ Stefan Groot, onderzoeker, VU ■ Sanne Boschman, onderzoeker, TU Delft / OTB ■ Joost van der Veen, ministerie van OC&W ■ Edward Huster, ministerie van EZ ■ Nelleke Corbett, ministerie van EZ ■ H. Timens, ministerie van EZ ■ Michel Bravo, ministerie van BZK ■ Lieke Vollenbroek, ministerie van BZK ■ Aldert Vries, ministerie van BZK ■ Maarten Vleugel, ministerie van BZK / IND ■ Daniel de Groot, ministerie van IenM ■ Onno Brinkman, ministerie van SZW ■ Marc Wagenaar, ministerie van SZW ■ Monique Kremer, onderzoeker, WRR ■ Christien Dohmen, projectadviseur, AGNL
HBO-raad en VSNU	■ Dirk Cornelissen, beleidsadviseur, HBO-raad ■ Martine van der Lee, beleidsadviseur VSNU
Deelname aan overleg van Stuurgroep De Rode Loper	■ Freddy Weima, algemeen directeur, Nuffic ■ Chris van den Borne, directeur International office, Saxion Hogeschool ■ Peter Verlinden, IND ■ Dirk Cornelissen, beleidsadviseur, HBO-raad ■ Martine van der Lee, beleidsadviseur, VSNU ■ Vincent Buitenhuis, directeur, Kences ■ Jascha van Hoorn, directeur, Studielink ■ Tom Dousma, programmamanager, Studiekeuze123 ■ Hanneke Teekens, directeur Communicatie, Nuffic ■ Hans de Haan, Portfoliomanager, DUO ■ Susanne Feiertag, beleidsadviseur, Nuffic

Specifieke samenstelling Commissie Arbeidsmarkt- en Onderwijsvraagstukken project Binding internationaal talent hoger onderwijs (AMV)

Leden	*Plaatsvervangende leden*
Onafhankelijke leden	
mw. prof.dr. B.E. Baarsma (voorzitter)	prof.mr. E. Verhulp
mw. prof.dr. A. Nauta	mw. prof.dr. J. Plantenga
mw. prof.dr. C.M. van Praag	
prof.dr. R.J. van der Veen	
Ondernemersleden	
drs. P.M.C van Kempen (VNO-NCW)	mw. G. Dolsma
drs. A.W. Hokken (LTO)	
R. Slagmolen (MKB-Nederland)	
drs. T.R.A. Grosfeld	
Werknemersleden	
mw. I.D.C.M. Coenen (FNV)	
vacature (MHP)	W.B.M. Treu / ing. W.J.F. Muis
mw. mr. M.E.J. Morsink (CNV)	R. van der Woud
mw. drs. C.J.M. Rietbergen (FNV)	
Adviserende leden	
prof.dr. A. de Grip (ROA)	
mw. D. Lanser (CPB)	
Ministeriele vertegenwoordigers	
mw. L. Bastiaansen (SZW)	
dhr. C. Jansen (SZW)	
drs. E.M. Laudy (VWS)	drs. H.C.M. Middelplaats (VWS)
drs. C.P.C. van de Sanden (BZK)	
J.D.P. van der Veen Msc (OCW)	A.P.G. de Moor
Secretariaat	
drs. B.P.M. Claassen	
dr. H.J. Groenendijk	
drs. H. van der Meer	

Publicatieoverzicht

Algemeen

De belangrijkste adviezen en rapporten van de SER komen in boekvorm uit. Een jaarabonnement op deze publicaties kost € 90,50. Losse exemplaren kosten € 7,50, tenzij anders aangegeven.
Van de meeste adviezen wordt een aparte samenvatting gemaakt, zowel in het Nederlands als in het Engels. Deze samenvattingen kunt u raadplegen op onze website. Sommige Engelstalige samenvattingen zijn ook beschikbaar in boekvorm en zijn gratis. De bibliografische gegevens vindt u op onze website.
Het SERmagazine, met nieuws en opinies over de SER, de Stichting van de Arbeid en de overlegeconomie, verschijnt maandelijks. Een jaarabonnement is gratis.
Een overzicht van alle SER-uitgaven vindt u op onze website (www.ser.nl).

Adviezen

Make it in the Netherlands! Advies over binding van buitenlandse studenten aan Nederland
2013, 58 pp., ISBN 978-94-6134-051-1, bestelnr: 13/01

Naar een Energieakkoord voor duurzame groei
2012, 32 pp., ISBN 978-94-6134-046-7, bestelnr: 12/07

Naar een kwalitatief goede, toegankelijke en betaalbare zorg: een tussentijds advies op hoofdlijnen
2012, 60 pp., ISBN 978-94-6134-045-0, bestelnr: 12/06

Reactie op (conceptnota van wijziging) wetsvoorstel versterking bestuur pensioenfondsen
2012, 19 pp., ISBN 978-94-6134-044-3, bestelnr: 12/05

Verschuivende economische machtsverhoudingen
2012, 228 pp., ISBN 978-94-6134-040-5, bestelnr: 12/04

Alternatieve geschilbeslechting in de EU
2012, 84 pp., ISBN 978-94-6134-043-6, bestelnr: 12/03

Werk maken van scholing, advies over postinitiële scholingsmarkt
2012, 144 pp., ISBN 978-94-6134-038-2, bestelnr: 12/02

Voorlopige nanoreferentiewaarden voor synthetische nanomaterialen
2012, 150 pp., ISBN 978-94-6134-035-1, bestelnr: 12/01

Medezeggenschap en (I)MVO
2011, 26 pp., ISBN 978-94-6134-033-7, bestelnr: 11/11

Ontwikkeling door duurzaam ondernemen
2011, 130 pp., ISBN 978-94-6134-032-0, bestelnr: 11/10

Grenswaarden voor asbest
2011, 22 pp., ISBN 978-94-6134-029-0, bestelnr: 11/09

Klachtenbehandeling aanstellingskeuringen
2011, 42 pp., ISBN 978-94-6134-027-6, bestelnr: 11/08

Strategische Agenda Hoger Onderwijs, Onderzoek en Wetenschap
2011, 56 pp., ISBN 978-94-6134-025-2, bestelnr: 11/07

Tijden van de samenleving
2011, 124 pp., ISBN 978-94-6134-024-5, bestelnr: 11/06

Werk maken van baan-baanmobiliteit
2011, 166 pp., ISBN 978-94-6134-023-8, bestelnr: 11/05

Toekomst scholing en vorming leden ondernemingsraad
2011, 44 pp., ISBN 978-94-6134-022-1, bestelnr: 11/04

Bevolkingskrimp benoemen en benutten
2011, 200 pp., ISBN 978-94-6134-021-4, bestelnr: 11/03

Zelfstandigen en arbeidsomstandigheden
2011, 38 pp., ISBN 978-94-6134-020-7, bestelnr: 11/02

Toegang tot het recht voor de consument en de ondernemer
2011, 18 pp., ISBN 978-94-6134-018-4, bestelnr: 11/01

Meer chemie tussen groen en groei
2010, 132 pp., ISBN 978-94-6134-015-3, bestelnr: 10/05

Zzp'ers in beeld: Een integrale visie op zelfstandigen zonder personeel
2010, 208 pp., ISBN 978-94-6134-013-9, bestelnr: 10/04

Meer werken aan duurzame groei
2010, 200 pp., ISBN 978-94-6134-008-5, bestelnr: 10/03

ARIE-regeling
2010, 24 pp., ISBN 978-94-6134-002-3, bestelnr: 10/02

Advies Overheid én Markt: het resultaat telt! Voorbereiding bepalend voor succes
2010, 234 pp., ISBN 978-94-6134-001-6, bestelnr: 10/01

Benoemingsrecht Sociaal-Economische Raad 2010-2012
2009, 30 pp., ISBN 90-6587-994-3, bestelnr. 09/08

De winst van maatwerk: Je kunt er niet vroeg genoeg bij zijn
2009, 280 pp., ISBN 90-6587-992-7, bestelnr. 09/07

Aanpak inhaleerbare allergene stoffen op de werkplek
2009, 72 pp., ISBN 90-6587-991-9, bestelnr. 09/06

Consumentenrechten in de interne markt
2009, 120 pp., ISBN 90-6587-990-0, bestelnr. 09/05

Europa 2020: de nieuwe Lissabon-strategie
2009, 178 pp., ISBN 90-6587-989-7, bestelnr. 09/04

Rapporten

Nederlandse economie in stabieler vaarwater: een marco-economische verkenning
2013, 64 pp., ISBN 978-94-6134-052-8

Nieuwe EU-voorstellen Regulering en toezicht financiële sector
2010, 64 pp., ISBN 978-94-6134-006-1

CSED-rapport: Naar een integrale hervorming van de woningmarkt
2010, 124 pp., ISBN 978-94-6134-004-7

Engelstalige publicaties

The Dutch Work Councils Act
Information brochure, 2011, 38 pp., ISBN 978-94-6134-028-3

The power of consultation: The Dutch consultative economy explained
General brochure, 2010, 34 pp., ISBN 978-94-6134-011-5

Europe 2020: The New Lisbon Strategy
Abstract, 2009, 40 pp., ISBN 90-6587-991-9, orderno. 2009/04E

Nanoparticles in the Workplace: Health and Safety Precautions
Translation wiht abridged appendices, 68 pp., ISBN 90-6587-987-0, orderno. 2009/01E

Social and Economic Council's Statement on International Corparate Social Responsibility
Statement, 2008, 91 pp., ISBN 90-6587-983-8

On sustainable globalisation: A world to be won
Abridged version, 2008, 132 pp., ISBN 90-6587-979-X, orderno. 2008/06E

CAP Reform and Public Services of Agriculture
Abridged version, 2008, 52 pp., ISBN 90-6587-973-0, orderno. 2008/05E

Overige publicaties

Leidraad personeelsvertegenwoordiging – met toelichting en bijlagen
2010, 104 pp., ISBN 90-6587-998-6

Voorbeeldreglement Ondernemingsraden – met toelichting en bijlagen
2010, 264 pp., ISBN 90-6587-997-8

Alle uitgaven zijn te bestellen:

- telefonisch bij de afdeling Verkoop (070 3499 505);
- via de website (www.ser.nl);
- door overmaking van de vermelde prijs op gironummer 333281 ten name van de SER te Den Haag, onder vermelding van het bestelnummer en de titel.

Colofon

Uitgave
Sociaal-Economische Raad
Bezuidenhoutseweg 60
Postbus 90405
2509 LK Den Haag

T 070 3499 499
E communicatie@ser.nl

www.ser.nl

Tekst
Commissie Arbeidsmarkt- en Onderwijsvraagstukken

Fotografie
Omslag: Shutterstock

Vormgeving en druk
2D3D, Den Haag (basisontwerp); Huisdrukkerij SER

ISBN 978-94-6134-051-1